

91-5
L 38

CEĻI

RAKSTU KRĀJUMS

X

Lingvistika Folklorā
Literātūras zinātne

Lundā

1961

Akadēmiskā organizācija Ramave

76:103

B, L

L $\frac{91-5}{3}$

debl. L
0

CEĻI

RAKSTU KRĀJUMS

X

Lingvistika Folklorā
Literātūras zinātne

Lundā

1961

Akadēmiskā organizācija Ramave

212

4/10

CEĻI
RAKSTU KRĀLUMS
X

LATVIJAS VALSTS BIBLIOTEKA

91-38119

0303029930

Hökana Ulsona spiestuve Lundā, Zviedrijā, 1961. g.

LUND

HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

1961

Priekšvārdi

Ilgais starplaiks starp 1939.gadu, kad tika publicēts Ceļu 9.sējums, un 1961.gadu, kad beidzot var nākt klajā pašreizējais krājums, pats par sevi liecina par to dziļo robu, ko latviešu filoloģijā nesaudzīgi cirtis kaņš un notikumi tā pēdās.

Ja par spīti tam Ceļi tomēr atsāk savas gaitas, tad pateicība pienākas Ceļu talciniekiem, kas, pārvarot materiālas dabas šķēršļus, var atkārtot dzejnieka vārsmas vārdus, kuŗi savā laikā veltīti Ramaves pirmajam godabiedram akadēmiķim Jānim Endzelīnam viņa 82. dzimundienā:

No pilskalniem var pilis zust, Būt neaizdegti Jāņu sārti —
Es zinu savus dzintarus: Mirdz latvju mēles svētie vārdi!

Redakcija.

Lietātie saīsinājumi

- BW=Kr. Barons un H. Wissendorffs, *Latvju dainas*, 1—6, Jelgavā un Petrogradā 1894—1915
- EH=J. Endzelīns un E. Hauzenberga, *Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*, 1—2, Rīgā 1934—1946; Čikāgā 1956²
- ELJA=Eiropas Latviešu Jaunatnes Apvienība
- FBR=Filologu Biedrības Raksti, 1—20, Rīgā 1921—1940
grt.=gramatika
- IF=Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde, Strassburg 1892—
- IM=Izglītības Mēnešraksts, Rīgā 1942—1944
- IMM=Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, Rīgā 1920—1939
- In hon. Endz.=In honorem Endzelīni, Čikāgā 1960
- KZ=Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiet der indogermanischen Sprachen. Bd. 1— , Gütersloh (u.a.) 1852—
- Lett. Gr.*=J. Endzelīns, *Lettische Grammatik*, Rīga 1922 (Heidelberg 1923)
- LT*=*Latviešu tautsdziesmas III*, Rīgā 1957
- LT Dz*=*Latviešu tautas dziesmas*. Red. A. Švābe, K. Straubergs, E. Hauzenberga-Šturma, 1—12, Kopenhāgenā 1952—1956
- LU=Latvijas Universitāte
- LVA=Latviešu valodas (dialektoloģijas) atlants
- Lvgr*=J. Endzelīns, *Latviešu valodas gramatika*, Rīgā 1951.
- LVU=Latvijas Valsts Universitāte
- ME=K. Mūlenbacha *Latviešu valodas vārdnīca*. Red., papild., turp. J. Endzelīns, 1—4, Rīgā 1923—1932; Čikāgā 1953—1955²
- ms=manuskripts
- SprB=Språkliga Bidrag. Meddelanden från seminarierna för slaviska språk... 1— , Lund 1951—
- VLI=Valodas un literatūras institūts
- ZA=Zinātņu Akadēmija

Turpmākie uzdevumi latviešu valodas pētīšanā

Pētījumi par latviešu valodu tiek veikti ne vien dzimtenē, kur tie koncentrējas ap Zinātņu Akadēmijas Valodas un literatūras institūtu un LVU Latviešu valodas katedru, bet pēckaŗa gados samērā plaši arī ārpus Latvijas. Kaut skaitā nedaudz, pat Rietumos rodas klāt pa jaunam pētniekam, kas savus pirmos patstāvīgos darbus zinātniskā grada iegūšanai šejienes augstskolās raksta tieši par kādu latviešu valodas problēmu. Vairums šāda veida disertāciju līdz šim aizstāvētas Vācijas un Zviedrijas universitātēs. Tiklab zinātnieku jauno maiņu, kā vispār tos, kam rūp mūsu valoda, var interesēt lielās līnijās skicēts pārskats par to, kas latviešu valodas pētīšanā būtu veicams nākotnē un kur darbs gaida darītāju jau šodien.

Īsi formulējot latviešu valodnieka uzdevumus, var teikt, ka tie ir 1) *fiksēt latviešu valodu* — gan no tautas mutes (pierakstot tūlīt pēc dzirdes vai uzņemot skaņu lentā), gan no rakstiem (senajiem tekstiem, manuskriptu arhīviem, piem., kultūras darbinieku vēstulēm, kanceleju materiāliem utt., jaunās un jaunākās literatūras, ietverot šai jēgumā tiklab daiļliteratūras darbus, kā zinātniskas apceres) un 2) *apstrādāt šos valodas vākus*. Darāmā vēl daudz ir vienā, ir otrā plāksnē, kaut gan ne mazums jau paveikts (piem., tādi monumentāli darbi kā: J. Endzelīna *Latviešu valodas gramatika*, Milēnbacha — Endzelīna — Hauzenbergas *Latviski-vāciskā vārdnīca*, VLI *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika I*, Latvijas PSR *viētvārdi I*). Taču ne tuvu vēl nav apzināts pilnīgs latviešu valodas materiāls. Nedz Milēnbacha vārdnīcas 6 biezie sējumi, nedz Rīgā nesen manuskriptā nobeigtā *Literārās valodas vārdnīcas* 1. daļa neaptver visu vārdu krājumu, kas atrodams latviski sarakstītajos rakstu piemēņos vai ko vēl nefiksētu glabā tautas valodas pūrs. Bet savākt viēkopus visus latviešu valodas vārdus un apzināt valodiskās izteiksmes iespējas latviešu valodā prasa ne tikai lingvistikas zinātne vien. Tas nepieciešams arī praktiskās valodniecības

nolūkiem. Kaut arī ekscerptu skaits topošajai *Mūsdienu literārās valodas vārdnīcai* Valodas un literatūras institūtā jau pārsniedz 200.000, ar to vēl nepietiek, lai vārdnīcas nolūkiem vienmēr atrastu īsti noderīgus teikumu piemērus. Salīdzinājumam var minēt, ka norvēģu pilnīgās vārdnīcas kartotēkā nu jau pāri par pusotra miljona ekscerptu resp. vārdu kopā ar atbilstošu frazi, bet paredzams, ka tad, kad varēs sākt publicēt vārdnīcas pirmos sējumus, kartīšu kopskaits sasniegs 3—4 miljonus.

Vienīgi pēc tam, kad būs savākts *pilnīgs* latviešu valodas vārdu krājums, varēs nākt klajā mūsu lielā latviešu valodas vārdnīca, kas ietvers ne tikai tagadnes rakstu valodas, bet arī visu izlokšņu, sarunas valodas un agrāko gadsimtu literārās valodas fondus. Tikai tad būs iespējams viegli sameklēt izdevīgus piemērus nozīmju nianšes ilustrēšanai mūsdienu literārā vārdnīcā, varēs arī latviešu valodai ērti piemērot modernās valodu tulkojamās mašīnas, kas pagaidām operē galvenokārt ar t.s. „lielajām“ valodām: angļu, krievu, ķīniešu, franču. Tikai tad būs iegūts drošs pamats vispusīgam pārskatam par tautas valodas šķirošanos izloksnēs, varēs sarakstīt latviešu valodas vēsturi, izsekojot leksikas maiņām pagātnē, noteikt, kad kāds vārds atmests un kad tā vietā radies jauns, kā laiku gaitā mainījusies atsevišķo vārdu nozīme utt. Visu to apsverot, viegli saprast, ka fonda materiālu papildinājums, lai kādā veidā, ir nepieciešams darbs pašreizējā latviešu valodniecības stāvoklī.

Pievēršoties konkrētiem pasākumiem, par sevišķi steidzamu uzdevumu izvirzāma *latviešu valodas fōnotēka*. Mūsdienu tehnika pavērusi plašas iespējas skaņu lentā resp. platē fiksēt runas paraugus tik dabiskā veidā, kā to nespēj vissmalkākajā transkripcijā noveidots grafisks teksts. Latviešu valodas skaņu archīvā būtu jāietilpina visas Latvijas teritorijā sastopamās izloksnes, tā iemūžinot runātā veidā latviešu tautas valodu mūsu gadsimtā. Sekojot pārbaudītiem paraugiem citās zemēs (piem., Vācijā, Šveicē, Austrijā, kur līdzīgi pasākumi jau veikti), no katras izloksnes vai mazākas izlokšņu grupas būtu jāzagādā piemēroti skaņu lentu ieraksti, izmantojot trīs izloksnes pārstāvju (vienu vecākās, otru vidējās, trešo jaunās paaudzes) runu. Ar to būtu nodrošināts pietiekami plašs un vispusīgs materiāls, kas arī vēl pēc gadiem 50 un vairāk, atskatot pierakstus, ļautu valodniekam dzirdēt mūsu dienu runu un salīdzināt to ar 21. gadsimta valodu, kas tad tiks runāta attiecīgajā Vidzemes vai Latgales novadā. Pasākums ir ārkārtīgi steidzams, prātā paturot tās milzu izmaiņas, kas skārušas mūsu tautu un joprojām sekmē seno izlokšņu strauju zudumu.

Ja galvenais pienākums veikt šādu monumentālu pasākumu dabiski piekristu ZA Valodas un literatūras institūtam, tad vērtīgu papildinājumu noteikti varētu dot arī daudzi ieinteresēti talcinieki Rietumu zemēs, kur dzīvo Otra pasaules kara bēgļi vai iebraucēji pēdējos gados. Laba izloksnes pratēja stāstījums (vienalga, nostāsts par veciem laikiem vai kādu nesenu notikumu, arī vienkārša ikdienas saruna), kas ierakstīts magnetofona lentā, būtu piemiņa ikvienas dzimtas archīvā, bet šādas skaņu lentas kopija, ja to nodotu kāda pētniecības institūta vai valodas zinātnieka ziņā, palīdzētu aizpildīt robu, kas Latviešu runas archīvā noteikti paliks arī tad, ja dzimtenē būs veikts galvenais darbs. Ar neatsveramu nozīmi būtu izloksņu paraugi no tiem apvidiem, kas kara dienās, fronteī pāri ejot, tikpat kā pilnīgi tika iztukšoti un kur pēc notikušajām deportācijām nav vairs sameklējami nepieciešamie trīs šā novada izloksnes runātāji. Ne bez zinātniskas vērtības un intereses būtu arī Amerikas un Austrālijas „veclatviešu“ valodas fiksējumi, jo, spriežot pēc vispārējās valodu attīstības tendences, emigranti — blakus dažādiem aizguvumiem no jaunās apkārtnes svešvalodas — tomēr saglabā dažu labu senās izloksnes īpatnību sīkstāk nekā palicēji dzimtajā zemē. Ar magnetofonu fiksējot šo veco emigrantu valodu, vislietderīgākais liktos atmiņu stāstījums par kādu notikumu dzimtenē jaunās dienās.

Paralēli šādai latviešu valodas fōnotēkai joprojām aktuāli ir arī citi darbi dialektoloģijā. Izloksņu apraksti gādājami vispirms par izloksņu grupām, par kuņām tādu vēl nav (īpaša uzmanība vēltējama Latgalei, Kursas vidienei, rakstu valodas apgabalam); daudzi jau esošie apraksti stipri papildināmi. Kur vien iespējams, izloksnes apraksts izveidojams par vispusīgu attiecīgā novada valodas monografiju. Pretēji šur tur vēl trīsdesmitajos gados publicētajiem fragmentārajiem skicējumiem par „to, kas atšķiras no rakstu valodas“, izloksnes aprakstam jācenšas dot pārskatu par visu aprakstāmās izloksnes valodas līdzekļu krājumu un to kombinācijas iespējām, nenoklusējot arī patapinājumus no citvalodām vai valodu mistru, ja tas raksturīgs attiecīgajai izloksnei. Pretstatā agrāk latviešu dialektoloģijā dominējošai tendencei, izloksnes aprakstā ierādāma vieta ne tikai visvecākās paaudzes runātajai „tīrajai“ izloksnei, bet arī dialektam, ko runā novada vidējā un jaunā paaudze. Izloksnes bioloģija, mēģinot izsekot galveno pārmaiņu virzieniem, konstatējot, kuři fōnētiskie vai morfoloģiskie elementi un kuņas sintaktiskās konstrukcijas turas vissīkstāk arī jaunākās paaudzes valodā un kuņas savukārt izzūd visdrīzāk, ir svarīgs valodas pētnieka

uzdevums mūsu dienās. Nedrīkst vairs neievērotu pamest arī mūsu pilsētu izlokšni. Kaut vai Rīgā atradīsies latvieši, kas nu jau vismaz otrā paaudzē ir pilsētnieki, lai gan vecvecāki ienākuši galvaspilsētā no dažādu dialektu apgabaliem. Dialektologa uzdevums būtu fiksēt šo veco iedzīvotāju valodu, lai noskaidrotu, ciktāl pilsētas valodas nivelējošais iespaids un literārās izrunas pastiprināta ietekme radījusi tieši šās pilsētas izlokšnei raksturīgos vaibstus. Taču a priori jādomā, ka jau tagad veco rīdzinieku valodā var pamanīt īpašas pazīmes, kuŗu trūkst, piem., liepājnieku, ventspilnieku vai daugavpīliešu izlokšnei.

Jo sevišķi jāpasvītro, ka visos aprakstos tiklab atsevišķajām izlokšņu formām, kā arī visam sakarīgajam izlokšnē rakstītajam tekstam jādod tulkojums — vai nu mūsu literārajā valodā vai kādā no zinātnieku pasaulē plaši pazīstamām svešvalodām. Līdzšinējās publikācijās pret to visvairāk grēkots. Atstājot izlokšņu formas bez nozīmes paskaidrojuma, tiek iznīcināta vismaz puse to vērtības, jo pēc gadiem kāda dialekta vārda nozīmi pareizi uzminēt ne ikreiz laimējas pat piedzīvojušam dialektologam.

Viens otrs darbs izlokšņu pētīšanā tīri labi būtu veicams arī trimdas zemēs. Tā, piem., uzņemot magnetofona lentā kāda vecākās paaudzes (nesen no Latvijas atbraukuša) laba izlokšnes pratēja runu un pārrakstot to dialektoloģijā lietojamā transkripcijā, būtu dabūts izlokšnes teksts, uz kuŗa pamata iespējams apraksts par attiecīgās izlokšnes galvenajām fōnētiskajām (un morfoloģiskajām) īpatnībām.

Aizpildot robu, kādi vēl joprojām ir latviešu valodas kopējā krājumā, sevišķi nozīmīgi būtu savākt arī atsevišķo arodu terminoloģiju. Līdz šim, valodas materiālus no tautas mutes vācot, allaž ir dominējusi lauku darbos sastopamā leksika, kas arī ir gaužām dabiski, jo iztaujāti tika lielāko tiesu lauku ļaudis. Tomēr, apzinot vārdu krājumu visos mūsu valodas novados, tikpat svarīgs devums gaidāms arī no citām darba nozarēm. Droši vien, vērtīgu papildinājumu dotu, piem., kalēju, kurpnieku, miesnieku, mūrnieku, celtnieku, audēju, šuvēju un citu arodu terminoloģija, ko gūtu, izjautājot šo amatu meistarus viņu darba vietā. Valodnieku pūrisma tieksmes pa daļai kavējušas fiksēt pilnīgu latviešu amatnieku lietoto vārdu un izteicienu kopumu, jo amatnieku valoda — tiklab lielpilsētā, kā arī uz laukiem — bieži vien piebārstīta ar ceļojošiem internacionāliem vārdiem, bagāta ar aizņēmumiem no vienas vai otras svešas valodas. Taču tas raksturo amatnieku valodu arī citās zemēs, un taisni tādēļ tā ir neatsverams avots valodas vēstures

pētniekam, sekojot vārdu klejošanai un citām valodas parādībām. Sevišķi drīz būtu jāfiksē terminoloģija tais amatniecības nozarēs, kas tagadējā rūpniecības straujā uzplaukuma laikā tiecas pavisam izzust, pie kam aptauju, papildinot to ar ierakstiem skaņu lentā, visparocīgāk veikt amatnieka darba vietā, reizē fiksējot arī reālijas.

Kā ievadā jau aizrādīts, lai savāktu latviešu valodas pilnīgu vārdu krājumu, būtu nepieciešami izraksti arī no mūsu vecākajiem tekstiem (ciktāl tādi jau nebūtu veikti Latviešu valodas krātuvē un tagadējā Valodas un literatūras institūtā). Steigšus derētu ekscerpēt arī visus vēl dzīvo rakstnieku darbus, lai, konsultējot pašus autorus, precizētu neparastāko formu nozīmi un to lietošanas veidu. Latvijā Valodas un literatūras institūtā to pa daļai dara ar A. Upīša, Birznieka-Upīša, V. Lāča un dažu citu padomju rakstnieku darbiem, bet tikpat kā nekas šai virzienā nav darīts trimdā, lai gan mūsu vidū ir rakstnieki, kuŗu darbi pārdzīvos paaudzes un kuŗu savdabīgā valoda — kaut vai J. Jaunsudrabiņa Baltajā un Zaļajā grāmatā — jau tagad sagādā ne mazumu cietu riekstu pat labam latviešu literārās valodas pratējam.

Pretēji rūpīgumam, ar kādu pēckaŗa gados Padomju Savienībā izdoti daudzi senie krievu valodas pieminekļi, piem., Novgorodas izrakumos atrastie tāšu uzraksti, Padomju Latvijā mūsu seno tekstu izdošana palikusi pilnīgi novārtā. Nozīmīgākās publikācijas devusi trimda, lai arī te, trūkstot naudai, dažs labs jaunatrasts manuskripts nav varējis ieraudzīt dienas gaismu un kļūt pieejams plašākām pētnieku aprindām. Tieši tādēļ, ka ikvienam, arī apmēros nelielam un rakstībā nepilnīgam rakstu fragmentam var būt sava vērtība mūsu valodas un rakstības vēsturē, seno rakstu publicēšanai nākotnē veltījama vēl daudz lielāka uzmanība.

Leksikoloģijā Latvijā darīts samērā daudz, apgādājot vairākas divvalodu vārdnīcas (krievu-latviešu, latviešu-krievu, vācu-latviešu, angļu-latviešu, latīņu-latviešu, franču-latviešu), kā arī nelielu pareizrakstības vārdnīciņu¹. Pie tuvākās nākotnes uzdevumiem pieder plaša pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca, kur būtu atrodama ne vien vārda forma un rakstība, bet arī norādes par literāro izrunu: zilbju dalījumu, uzsvāra vietu, intonācijām, platā un šaurā *e*, *ē*, divskaņa, īsā un garā vienskaņa *o* izrunu utt.² Par paraugu tādai vārdnīcai derētu citu valodu labākie standartdarbi, piem., DUDEN

¹ *Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca*, 1951; H. Bendiks, *Svešvārdu pareizrakstības vārdnīca*, 1958.

² Sal. H. Bendika projektu *Karogā* 1955, 10, 95skk.

(par vācu valodu). Vai nu atsevišķā grāmatā vai vienkopus ar nupat pieminēto pareizrakstības vārdnīcu, ļoti gaidīta ir arī plašāka svešo vietvārdu un personu vārdu vārdnīca, kuŗas trūkumu daudz- kārt ar nožēlu pieminējuši korektori un redaktori tiklab dzimtenē, kā trimdā. Galvenos principus svešo īpašvārdu rakstībā, kā arī virkni piemēru gan jau dod ZA pasāktā serija *Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā*, kuŗas 1. burtnīca aptver īgauņu, 2. — čehu (vēl spiestuvē), 3. — vācu valodas īpašvārdus. Nākamgad turpinājumā paredzēti apcerējumi arī par lietuviešu, angļu, franču, spāņu un krievu valodas īpašvārdiem. Tomēr vienkāršam lasītājam šis atsevišķās apceres par dažādajām valodām (kur tomēr neietilpst pat ne visu tuvāko kaimiņzemju valodas, kur nu vēl visas pasaules valodas!) ir pārāk sarežģītas un nepārskatāmas, lai pēc tām izlabotu, piem., kādu steidzamu manuskriptu. Vienīgais atrisinājums tāpēc šķiet praktiska vārdnīca, kur būtu alfabēta secībā sakopoti visi biežāk lietojamie svešu vietu un personu vārdi latviskā rakstībā, iekavās atzīmējot arī to oriģinālfomu.

Daudzējādā ziņā noderīga būtu arī latviešu vārdu frekvences vārdnīca. Statistiskā metode, ko valodnieki ar labiem panākumiem lieto Amerikā un dažā labā Eiropas zemē, latviešu valodniecībā vēl pasveša. Tomēr nav šaubu, ka, pētījot valodas vispārējo struktūru, nevar pāiet gaŗām ne fōnēmu frekvencei, ne tam, cik bieži kādā valodā sastopami, piem., vienvārda, div- un vairākvārdu teikumi. Vārdu frekvence izrādījusies sevišķi nozīmīga pedagogiskiem nolūkiem, jo tā atļauj nošķirt valodā visbiežāk lietojamus vārdus no reti sastopamiem. Salīdzinot pētījumu rezultātus par dažādām valodām, izrādās, ka samērā neliels vārdu skaits, kas lietpratīgi izraudzīts no vārdu grupas ar visaugstāko frekvenci, ļauj izprast galveno saturu ikvienā attiecīgās valodas tekstā. Valodu skolotājs tādējādi var jauniesācējiem izraudzīties tekstus ar valodā visparastākajiem vārdiem un pakāpeniski mācīt klāt retāk lietojamus¹.

Ilgi gaidīta, bet, diemžēl, nesagaidīta ir latviešu sinonīmu vārdnīca, kas E. Hauzenbergas-Šturmas vadībā kuŗa gados bija pavirzīta jau krietni tālu uz priekšu, bet palika nepabeigta. Rīgā 1958.g.

¹ No šāda rakstura vārdnīcām par citām valodām var pieminēt, piem., E. L. Thorndike & I. Lorge, *The Teacher's Handbook of 30.000 words*, 1944; J. Jelínek, J. V. Bečka & M. Těšitelová, *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce* (iespiešanā); (zvidru skolu vajadzībām) B. Schlyter, *Centrala ordförrädet i franska*, 1951.

izdotā J. Ozola grāmatiņa *Daži latviešu leksikas materiāli* ir par niecīgu, lai apmierinātu rakstnieku, tulkotāju, redakcijas darbinieku un vispār ikviena valodas lietotāja prasības pēc ērti pārskatāmās nozīmju grupās sakārtotu sinonīmu krājuma.

Interesanta un pašreizējos apstākļos samērā viegli izdodama būtu tautasdziesmu vārdnīca. Mūsu dainās atrodamo vārdu reģistru savā laikā pasāka Folkloras krātuve, kaut toreiz tas nebija domāts tīri lingvistiskiem nolūkiem un neaptvēra visas vārdu šķiras. Tautasdziesmās bieži pieminētie objekti resp. to nosaukumi sakopoti arī Klaustiņa izdoto *Latvju tautas dainu* pēdējā sējumā. Tagad publicējamā vārdnīcā būtu jāuzņem it visa mūsu tautasdziesmās lietotā leksika (visas vārdu šķiras, visi atvasinājumi un salikteni). Šāds kopoījums manifestētu, vienkārt, latviešu tautas dzejas milzīgo leksisko bagātību, plašo sinonīmiku, izlokšņu formas utt., ļautu noskaidrot biežāko, visvairāk iemīļoto leksiku, kā arī senos, tagad jau daļēji piemirstos vai pavisam nesaprotamos vārdus; otrkārt, tas dotu ieskatu arī par latviešu dzīves reālijām un tautasdziesmu priekšstatu pasauli. Tagad, kad nobeigts A. Ozola plašais pētījums par tautasdziesmu sintakses problēmām, kā arī A. Gātera darbs par dainu sintaksi, pilnīgi vietā ir gaidīt publikāciju arī par tautasdziesmu vārdu krājumu, kas vēl vairāk nekā sintaktisko konstrukciju apraksts var interesēt ne tikai valodniekus, bet visu kultūras vēsturei tuvo disciplīnu darbiniekus.

Tālas perspektīvas latviešu valodas vēsturē pavērtu seno tekstu vārdnīca. Jo sevišķi kombinācijā ar tautasdziesmu vārdnīcu tā dažu labu reizi dotu iespēju salīdzināt vārdus, ko lietojis Elģers, Mancelis, Firekers, Reiters vai kāds cits no mūsu vecāko tekstu autoriem, ar vārdiem, kas atrodami tautasdziesmās, ļaujot noteikt abu šo latviešu valodas pamatfondu galvenās atšķirības.

No divvalodu vārdnīcām kā tuvākā nākotnē aktuālas man gribētos atzīmēt 1) plašu latviešu-lietuviešu un lietuviešu-latviešu vārdnīcu un 2) latviešu-zviedru un zviedru-latviešu vārdnīcu. Trimdas pirmajos gados publicētās zviedru valodas vārdnīcas sen jau izpirktas, bet prasības pēc šādas vārdnīcas pēdējos gados pieaug: Zviedrijā ierodas jauni latvieši, kam nepieciešams apgūt kaut vai parastāko zviedru vārdu krājumu, un pieaug to latviešu emigrantu, kā arī zviedru skaits, kas, izejot no zviedru valodas kā vislabāk protamās valodas, varētu iegūt vai papildināt zināšanas latviešu valodā.

Nepiedodami ilgi Valodas un literatūras institūts kavēties ar pirmo izlokšņu vārdnīcu publicēšanu, kaut gan vismaz trīs šādas

vārdnīcas (Ģeŗu, Svētcieŗa un Džūkstes novads) bija tikpat kā nobeigtas jau priekš gadiem divdesmit. Iespiestas, tās dotu ierosmi ne vien citiem līdzīgiem pasākumiem, bet būtu svaigs tautas valodas avots arī ikvienam literātam un ar bagātīgo materiālu palīdzētu risināt vienu otru etimoloģisku vai semantisku problēmu.

Pienācis laiks sākt domāt arī par atsevišķu rakstnieku vārdnīcām, kur būtu uzņemta visa leksikas bagātība, kas atrodama attiecīgā rakstnieka darbos, kopā ar piemērotu citātu klāstu. Kā citām tautām ir, piem., Gētes, Šēkspīra, Ovidija, Homēra, Puškina un citu viņu vārda meistarv vārdnīcas, tā latviešiem vispirmā šķīstu vajadzīga Raiņa vārdnīca, ievērojot Raiņa milzīgo ietekmi modernās latviešu valodas attīstībā. Darbs būtu samērā viegli kombinējams ar ZA Valodas un literātūras institūta Tekstoloģijas sektora pasākto Raiņa kopoto rakstu akadēmisko izdevumu. Varētu šai sakarā piebilst, ka nopietnus lingvistiskus pētījumus prasa Raiņa valoda arī no morfoloģiskā un sintaktiskā viedokļa, jo līdzšinējās apceres aptver vairāk tikai Raiņa leksiku un ir vai nu papildināmas, vai arī tās ir pārāk fražainas un ne visos formulējumos pietiekami zinātniskas.

Starp ļoti steidzamiem uzdevumiem *valodas prakses* laukā īpaši jāizceļ latviešu valodas mācības grāmata angļu, vācu, franču vai zviedru valodas pratējiem. Endzelīna 1922.g. izdotā *Lettsches Lesebuch* šim nolūkam ir par šauru un vairs neder, bez tam arī jau gandrīz izpirkta. Krievu valodas pratēji, mācoties latviski, var izmantot Rīgā iznākušo darbu *Учебник латышского языка для взрослых* (1953), lai gan no paidagoģiskā viedokļa tā nav nekāds izcilais vadonis latviešu valodas apguvei. Turpretim rietumu valodās patlaban nav nevienas pašas grāmatas, kaut pieprasījums pēc tādas pieaug ar katru gadu. ELJAs noorganizētais *Latviešu valodas neklātienes kurss* domāts tikai jau latviešu valodas (labiem) pratējiem viņu valodas zināšanu padziļināšanai, bez tam pašreizējā veidā kursa lekcijas ir tikai pamats, ko skolotājs ar piemērotu papildu vielu paplašina ikreiz individuāli pēc ikviena kursanta priekšzināšanu līmeņa. Jaunajai mācības grāmatai vislabāk derētu būt kādā no Rietumos plaši pazīstamām valodām (vislabāk angļu vai vācu), kas ļautu lasītājam apgūt valodas praksē nepieciešamo vārdu krājumu un ievadītu viņu svarīgāko gramatikas rēģulu izpratnē. Visideālāk būtu to apvienot ar t.s. lingvafōna kursu, lai pašmācībnieki ērti varētu izmantot redzes un dzirdes atmiņas priekšrocības.

Pārejoj pie speciālāka rakstura pētījumiem par latviešu valodu, pieminēšu pavisam īsi tikai tās problēmas, kas pēdējos gadu desmi-

tos kļuvušas populāras valodas zinātnē vispār vai kas varētu noderēt kā ierosinājums jaunažiem filologiem, izraugoties tematu studiju darbiem. *Divvalodības* jeb valodu saskares problēma vilina izmantot tieši latviešu valodas faktus, jo pēc Otra pasaules kara latviešu valoda pakļauta citu valodu spēcīgai ietekmei tiklab trimdā, kā arī Latvijā, kur — pēc pašu padomju valodnieku liecinājuma (H. Bendiķis *Skolotāju Avīzē*, 1956.g. 31. nr.) — latviešiem krievu valoda jau tiecas kļūt par otru „dzimto“ valodu. Jo daudz materiāla studijām par valodu savstarpējo ietekmi dotu pētījumi robežapgabalos, piem., Latvijas un Lietuvas, Latvijas un Igaunijas, Latvijas un Krievijas pierobežā, kā arī, protams, lielpilsētās, kur saplūst valodu jūklis no daždažādiem Padomju Savienības apgabaliem. Ierosinājumam der atgādināt, ka agrāko laiku valodnieki daudzkārt izmantojuši aizgūto vārdu skaitu un saturu, lai spriestu par devējas valodas kultūrālo vai civilizācijas pārākumu u. tml., tomēr maz interesēdamies par pašu šo valodu saskares procesu un tā faktisko norisi mūsu dienās, kur tas pieejams tiešai novērošanai. Tagad pētījot divvalodību, jāievēro dažādie faktori, kas nosaka vienas vai otras valodas dominanci, runātāju skaitliskās attiecības, īpašie sociālie apstākļi, kā arī tas, kuņi valodas elementi (fōnētikā, leksikā, frazeoloģijā) tiek patapināti visdrīzāk, kuņi visvēlāk — un kādēļ. Te pievienojas jautājums par ietekmes stiprumu dažādu paaudžu runā, sarunas valodā un literātūrā, kā arī speciālās problēmas par bilingvismu agrā bērņibā, piem., jautājums par to, vai agra divvalodība var ietekmēt skaidru izrunu mazbērņa vecumā un aizkavēt zināmā posmā vispārējo runas attīstību.

Latviešu valodas materiāls līdz šim tikpat kā nemaz nav ticis izmantots bērņu valodas pētniecībā, kur tieši pēdējos gadu desmitos parādījušies nozīmīgi darbi ir slavu, ir ģermāņu, ir romāņu u.c. zemēs. Te ietilptu tiklab individuālas studijas par atsevišķo bērņu valodas uzbūves procesu mūža sākuma gados, kā arī bērņu grupu testi, tāpat arī pētījumi par skolnieku pasīvo un aktīvo vārdu krājumu. Psihologu var interesēt jautājums, ciktāl pēc vispārējā valodas izveides līmeņa iespējams spriest par bērņa garīgo briedumu. Vispārējās valodniecības plāksnē savukārt aktuāla kļuvusi problēma, vai pēc tā, kā norit mazbērņa valodas attīstība, nevar secināt ko arī par valodas rašanos kādreiz cilvēces senlaikos.

Specifiski latviešu valodas interešu lokā ietilptu dažāda veida pētījumi par mūsu *pasaku valodu*. Pēdējos gados daudzi nopietni pētījumi veltīti mūsdienu literārajai valodai (M. Lepika, T. Porīte, A. Blinkena, Dz. Barbare) un tautasdziesmām (A. Ozols, A. Gāters),

kamēr pilnīgi malā atstāta pasaku valoda. Gan tiesa, ka vairums tautas pasaku pierakstījumu ir vairāk vai mazāk uzrakstītāju sagrozīti, literārizēti un ne vienmēr atspoguļo faktisko dzīvo stāstījumu. Tomēr ir to starpā arī pa laimīgam izņēmumam, piem., A. Lercha-Puškaiša pasaku krājumos vai M. Uļanovskas publicētās Viļānu novada pasakas. Valodas studiju nolūkiem it labi noderētu arī kāds no laba teicēja mutes tagad pierakstīts teksts (vai nu stenografējot vai — vēl labāk — uzņemot to skaņu lentā). Var droši apgalvot, ka latviešu folkloras prozas stils krasi atšķiras no ikdienas sarunas valodas un uzrāda savas īpatnības arī atšķirā no tautasdziesmu valodiskās izteiksmes līdzekļiem. Piemēra dēļ var nosaukt kaut dažus tematus, kam derētu pieskarties, pētījot latviešu pasaku valodu: 1) dažādās divdabju konstrukcijas, 2) laiku formas, to maiņa stāstījumā un nozīmes nianšes, 3) atstāstāmā runa un personu maiņa, 4) sintaktiskie paņēmieni komparatīva un superlatīva jēguma izteikšanai, 5) interjekcijas un to sintaktiskā funkcija, 6) locījumu lietošana ar un bez prepozīcijām, 7) teikumu tipi.

Studentiem ārzemju universitātēs būtu ieteicams plašāk izmantot latviešu valodas vielu vai nu ilustrējot kādu vispārējās valodniecības problēmu, vai arī izmēģinot modernās lingvistikas metodes. Ar to būtu sekmēta latviešu valodas pētīšana un reizē pakalpots arī tai lingvistikas nozarei, pie kuŗas pieder izraudzītā speciālā problēma, jo rietumu zinātniekiem, kas parasti vāji prot Austrumeiropas valodas, savdabīgo baltu valodu fakti nereti parāda aplūkojamo parādību pavisam citā, daudz skaidrākā gaismā. Sprotamū iemeslu dēļ latviešu valodas materiāls visnozīmīgākais ir radniecīgākās disciplīnās kā slavistikā un ģermānistikā. Tā, piem., ar eksperimentālās fōnētikas metodēm varētu veikt pētījumus par latviešu teikumu intonācijām. Šis jautājums letoloģijā pagaidām tikpat kā nepētīts (pioniera darbs ir L. Ceplīša apcere VLI Rakstu 7. sēj.), bet ierosmei un paraugam ērti izmantojami daudzie darbi, piem., par angļu teikumu intonējuma veidiem. Aktuāls būtu arī eksperimentāli fōnētisks pētījums par latviešu *r* (*r*) un *l* (*l*), kā arī citu skaņu, piem., *k*, *g* izrunu. Jautājums par *r* un *ʀ* ir sevišķi interesants vairāku iemeslu dēļ. Vienkārt, mūsu dienās *ʀ* runā vairs tikai nelielā izlokšņu daļā, kuŗas apjoms arvien vairāk samazinās; bez tam jaunie pareizrakstības noteikumi, kas atstāj tikai vienu burta zīmī (*r*), veicina *ʀ* izzušanu no latviešu literārās izrunas. Tādēļ ir pēdējais laiks steigt fiksēt *ʀ*-skaņas paveidus dažādās latviešu valodas izlokšnēs, noskaidrot būtisko atšķirību starp *r* un *ʀ*, kā arī noteikt abu šo skaņu sadali (distribūciju) latviešu valodas

materiālā. Otrkārt, *r*-skaņas izruna šai gadsimtā strauji mainās daudzās Eiropas zemēs, kur — gan franču, gan vācu, gan zviedru un norvēģu valodā — arvien plašāk ieviešas ūvulārais *R* agrākā trīcošā mēles galiņa *r* vietā. Sporadiski nu arī latviešu valodā kā individuāli varianti (emigrantu jaunākajā paaudzē, droši vien, svešās apkārtnes valodas ietekmē) parādās ūvulārais *R*, kas var nozīmēt, ka sācies mēles galiņa *r* izzuduma process arī mūsu valodā. Fōnolōģijai latviešu valodas skaņu sistēma varētu būt materiāls daždažādiem pētījumiem, piem., ar statistisko metodi. Kaut zināmi priekšdarbi šai nozarē jau veikti (A. Lauas darbs *Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētiski fonolōģiskā sistēma*, V. Metjūsa apcere), taču tie vēl padziļināmi, kā arī aplūkojamas jaunas papildu problēmas, piem., dažādo intonāciju sadale vārdu sākumā, beigās un vidū, skaņu un skaņu grupu frekvence dažādos latviešu valodas dialektos utt.

Strādājot baltolōģijas laukā ārpus Latvijas, samērā viegli veicama arī sīkākas studijas par daudzām sintakses parādībām mūsu vecajos tekstos. Tā, piem., vēsturiskajai sintaksei būtu noderīga izpēte par objektu (ģenitīvā vai akuzātīvā) pie noliegta transitīva verba bībeles 1. tulkojumā un locījumu eventuālās maiņas bībeles turpmākajos izdevumos, pārskats par absolūtā datīva un citām divdabju konstrukcijām, par analitiskām un sintaktiskām vajadzības izteiksmes formām, par jautājuma un atbilžu teikumu tipiem, „artikula“ lietošanu, vārdu seku teikumā utt. mūsu agrīnajos tekstos.

Uz līdzšinējo latviešu tautasdziesmu stilistikas un sintakses pētījumu pamata iespējami jau arī plašāki salīdzinājumi ar apkārtējo tautu folkloru. Interesants temats būtu noskaidrot līdzīgumu un atšķirīgumu valodisko līdzekļu izvēlē latviešu un krievu vai baltkrievu, latviešu un serbu folklorā, vai salīdzināt latviešu tautasdziesmas ar lietuviešu dainām un igauņu, somu vai mordvīnu tautasdziesmām. Jau P. Arumā (Arumaa) norādījis uz īpatnējo parādību, ka, pretēji tam, ko varētu gaidīt valodas ziņā tik radniecīgu tautu poēzijā, lietuviešu dainas stilistisko līdzekļu ziņā tomēr stipri atšķiras no latviešu tautasdziesmām, toties uzrādot daudzas kopējas pazīmes ar baltkrievu tautas dzeju. No otras puses, nav noliedzams zināms līdzīgums arī latviešu tautasdziesmās un slavu folklorā (sal. adjektīva nenoteikto (īso) formu lietojumu vokātīvā, pēc piederības vietniekvārdiem utt., biežos deminutīvus u.c.).

Daudzi temati gaida pētniekus arī Latvijas vietvārdu un latviešu personu vārdu laukā, kur bagātīgāk nekā līdz šim būtu izmantoja-

mas vietvārdu paralēles un pētnieku pieredze kaimiņu zemēs, jo sevišķi Skandināvijā, kā arī modernās lingvistikas metodes. Pie tuvākā nākotnē veicamiem uzdevumiem piederētu, starp citu, kartografiski pārskati par atsevišķu vietvārdu tipu izplatību Latvijā, pētījumi par priekšvārdu un uzvārdu došanu un personu saukšanas tradīcijām dažādos novados, par sieviešu uzvārdu formām izloksnēs utt. Jaunas vagas būtu dzenamas arī semantikas laukā, etimoloģijas nozarē un citur, jo vēl šodien ir vietā J. Endzelīna priekšdaudziem gadiem teiktie vārdi: „Lai kur, bet baltu filoloģijā darba netrūkst!“

Reinis Laiviņš (1863—1949)

Ķēcu izloksnes materiāli

1. Dzīvnieku vārdi

Govju vārdi: *Raibaļa, Brūnaļa, Sarķe, Svētaļa, Sīmaļa, Tuole, Līkradze, Platradze, Uotaļa, Piektaļa*. Vārdu dodot, noteicēja bijusi govys spalvas krāsa, plati vai liki ragi, bez ragiem (*Tuole*), zīme pierē (*Sīmaļa* vai *Zīmaļa*), arī nedēļas diena, kad radusies.

Zirgu vārdi: *Sīrmītis, Bēritis, Lauķis, Melnītis, Melnis, Fuksis*. Kad atskrēja jauns kumeliņš, tēvs to novēlēja kādam no dēliem („audzēt sev brūtģana zirgu“), lai tad tas pats izdomā kumeliņam vārdu. Laikam tādēļ pieaugušie dažreiz sauca zirgu kristībvārdā, piem., *Mikus, Ancis*. Līdzīgi māte novēlēja jaunatnākušo telīti meitiņai, lai audzējot sev „pūra govī“.

Suņu vārdi: *Krancis, Pakāns, Lācis, Duksis, Azors* (-uo-? red.), *Amis, Kāravs, Nēro, Tatārs*.

Dzīvniekus aicina un izrīko: zirgu labina ar *koš-koš-koš!*, dzen vagā ar *vagu!*, (zirgu kaļot) mudina pacelt kāju ar *nagu!*, aptur ar *ptru!*; govi labina sev klāt, minot govys vārdu; cūku dzen projām ar *uš!*, vistu — ar *tiš-tiš!*; suni aicina: *se, se, Pakān, se!*, raida pakaļ aizklīstošai govij ar *cū-ū-ļ!*, rīda ar *piļ!*, *puč, puč!*, apklusina ar *mierā, Pakān!*, *kuš pagultē!*; kaķi aicina ar *inc, inc!*, *pinc, pinc!*, *minc, minc!*, dzen projām ar *skic, skic!*

Dzīvnieku balsis atdarina: zirgu ar *i-a-a-a!*, govi ar *mū!*, aitu ar *bē!*, kazu ar *mē-he-ē!*, cūku ar *ruk-rūk!* *ruk-rūk!*, sūni ar *vau-vau!*, kaķi ar *mĵau!*, *ņau!*, vilku ar *au-u-au-u!*, gaili ar *kikirikū!*, vistu (kad tā kladzina) ar *tā-ta ta tā! tā-ta ta tā!*, tītaru ar *aū-rū-aūrū-aūrū!*, vardu ar *kvark, kvark!*, vārnu ar *kvē-kvē!*

2. Konstantie salīdzinājumi

Zīls, mēl̄ns kā puoda dībēns (par sasistu, uzpampušu miesas daļu); *netīrs kā puņķu vērpele*; *ziņkārīgs kā lakstīgala*; *lēpns kā gailis*; *lempīgs kā teļš* (par neveiklu jaunu cilvēku); *stulbs kā celms*; *dumjš kā zābaks* || *sluotas kāts* || *tītars*; *stīvs kā vilks*; *viegls kā pimbers*; *uzbāzīgs kā miegs*; *kruogus pilns kā zeķe*;

samācies kā mākuonis (par sadusmojušos, noskaitušos cilvēku); *uzpūties kā pūslis* (par sakaitinātu, dusmīgu cilvēku); *piesūcies kā uods* (par piedzērušos); *piedzēries kā lūks* || *striķis* || *mārks*; *nuomūrējies kā kurmis*; *nepiepildāms kā caurs maiss*;

buola acis kā vērsis (par saskaitušos cilvēku); *vārās kā putras katls* (par kādu, kas runā nevajadzīgi daudz); *kaujas ar parādiem kā suns ar blusām*; *mēluo aklu zirgu nuo purvja laukā* (par lielu meli); *guļ kā siekste mārķā* (par cilvēku, kas grūti uzmodināms no miega); *iet stīvi, it kā tam būtu vilka kauļs mugurā* (par tādu, kas staigā ar stīvu muguru); *staigā kā pamašās* (par nenoteiktu, svārstīgu cilvēku); *mētājās kā asaris uz karstas pannas* (par svaidīgu, nepastāvīgu cilvēku); *lēkā kā sprigulis* (par jaunu, nesavaldīgu cilvēku); *steidzas kā apsvīlis*; *maldās kā lielkuoku mežā*; *tempj kā teļš* (par tādu, kas pārliecīgi daudz streb jūpas vai putras); *splaudās kā jēlas gaļas sa-ēdies*.

Velta Zante

Sintakses materiāli no Vecauces izlokšnes

Atbildes uz Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta sintakses aptauju (264.—370.=1.—107.): 1. *brālis vēcāks pa māsu* || (retāk) *kā māsa*. 2. *brālis nav vēcāks pa māsu*. 3. *grāmata i gaŗāka nekā platāka*. *vairāk gaŗš nekā plats*. 4. *viņš ir tas labākais nuo visiem*. *viņš ir pats labākais nuo visiem* (*vis*-parasti lietojams tikai adverbu superlātīvos). 5. *man jāpļauj siens*. 6. *man tevi jāmāca*. *man sevi jāvalda*. 7. *man jāsāk cirst kuoki*. 8. *man jāsāk tevi mācīt*. 9. *jāiet kuoki cirst*. 10. *man vaig gana*. 11. *man trūkst naudas*. [12.] 13. *tuo kuoku nevaļag cirst*. 14. *vaidzēja celties gaili kaut*. 15. *zemenēm vaig būt jau laicīgām* (=gatavām). 16. *tām abām vaig būt viņa mājām* || *viņam taču pieder abas tās mājas*. 17. *tuo akmeni būs grūti iekustināt*. 18. *viņam ir likts sienu pļaut*. *viņam nav duots piena dzert*. 19. *man*

tā cilvēka žēl. 20. meita aizgāja pēc ūdens. 21. es atminu savu tēvu. 22. man bail nuo čūskām. 23. es nekaunuos nuo saviem vēcākiem. 24. slimnieks gaida vasaru. bēns prasa nazi. es nevaru nazi sameklēt. 25. dzert pienu. ēst, ieēst, paēsties maizi. padzeries tagad piena, drīz būs pusdienas. (Ģenitīva konstrukciju vietā arvien vairāk ieviešas akuzatīvs.) 26. viņš neduod man nazi. 27. viņš man negrib duot nazi. 28. te nav neviens kuoka. 29. neduod man tuo nazi, bet gan cīri. 30. siens vēl nav nuopļauts. 31. tai mežā ir pulka (|| daudz) kuoku. es redzu pulka (|| daudz) kuoku. 32. te ir desmit naži. paduod man desmit nažus!. viņš nuocirta simts kuokus. skapi ir simts skruotis. 33. tai mežā ir divi mājas. tai puduri ir divējas mājas. 34. tur nāk liels aitu bars. aizden tuo aitu baru!. nāk vēšels bars aitu. puika aizdzina vēšļu baru zvīrbuļu. pa gaisu skrien liels pulks vārnu. viņš apšāva lielu pulku vārnu. laba daļa kuoku bij izsalusi. viņš izcirta labu daļu kuoku. 35. tava duota nauda. tavi taisīti rīki (=zirga sakas). mani vēsti rudzi. 36. kam dēls tu esi? 37. es satīku Jāņa sievu. 38. es salasīju brūkleņu uogas. baruokļu cūkas. 39. pastalas pillas ar zemēm. apcirkņi pilli ar graudiem. 40. nav ne graša vērts. nav ne plīka vērdiņa vērts. 41. apcirkņi tukši kā izslaucīti, nav ne grauda. [42.] 43. piecus gadus vēcs || piecu gadu (bez „vēcs“). [44.] 45. meitene ar garēm matiēm. [46.] 47. viņš jau palīka vēcpuisi. nuomira meitā, puisī. 48. viņu sauca Jāni || pa Jāni. 49. viņš ir liels zirgu sitējs. viņa nav vīra mīļētāja. 50. māte gadās ienākt || pagadās, ka ienāk māte. 51. nava vis ne-kāda labuma būt pā-lieku bagātam. 52. puika uzrāpās kuokā augšā. ābuols nuokrita zemē. pielīda man nemanuot klāt. uzkāpu vardei virsū. uzminu kaķim uz astes. 53. ir gan labi, ka jau nuo mazuotnes pieradina pie darba. ka pieruod pie slinkuma, grūta dzīve. 54. kuo tu smeļies pa mani?. kuo tu brīnies pa mani? 55. kālab tu iesīti zirgam?. kuo tu vienmēr sīt tuo zirgu?. kuo tu dauzi tuo zirgu? 56. 'tuos rudzus malsim, 'tie lai paliek sēklai. šķiņķis ir cepšanai, kulksnis (=stilba gabals) vārīšanai. 57. a ka tavu nelaimi!. ka tavu dullumu!. 'ta ta tavu slinkumu!. tuo stulbumu!. tuo nekarību!. 58. mīlā meitiņ!. mīlais dēls! 59. strādā pa divi, pa četri kuopā. [60.] 61. luopi i miesās tīri brangi. viņš jau i tīri pretīgs savā uzpūtībā. [62.] 63. tur bija gan sanācis vēšels lēvins (=bars, pulks) ļaužu. te jau ir mušu, ka mudž. tur gan ļaužu nebij ne-cik sanācis. [64.] 65. tam ir pulka bēnu, cits par citu mazāks. 66. tā nu gan ir laime, kas tādu meitu dabū. 67. Jūs 'gan ēsat laba. ka ta īsti ēsat dzimuse? [68.—69.] 70. es a tevi iešu mājās. es un tu, mēs abi iesim mājās. 71. tu un viņš, jūs abi esat palikuši aizmugurē. [72.] 73. es a māti ēsmu pieredzējis gan labu, gan sliktu. 74. vēcāis šķūnis un māja.

baltā guovs un zirgs (var nozīmēt, ka a) abi ir balti vai b) tikai govs ir balta). 75. *viņš ir izlasījis vēcuo un jaunuo derību*. 76. *puikas rādīja mēli*. [77.—78.] 79. *māte teic, ka viņa nevaruot* (|| (jaunākā laikā) *nevar*) *lāga redzēt*. [80.] 81. *tēvs saka, ka viņš rit braukšuo* (|| (jaunākā laikā) *brauks*) *uz pilsētu*. 82. *tēvs saka, ka viņam ēsuot jābrauc uz pilsētu; būsuot jābrauc; (ēsuot) bijis jābrauc*. 83. *tēvs saka, ka viņš būtu darijis citādi*. 84. *es neiešu kauties a tādu*. (Nianse: 1) negācija ļoti stipra, stiprāka par parasto „nekaušuos“, 2) mazliet niecināma nokrāsa. Bez negācijas nākotni „iešu + inf.“ nelieto, kaut gan bieži ar „iešu“ darina nākotni, ja darbība kaut vai mazā mērā saistīta ar iešanu resp. aiziešanu līdz darbam.) 85. *tas bēns tiek mācīts uz ļaunu. tas nāk izārdīts*. 86. *tur jau rāšanās vien dzirdama. nuo rāšanās ne-kāda labuma nav. rāšanai neviens negrib klausīt. rāšanuos vien dzird. ar rāšanuos vien grib dzīvuot. vienā rāšanā vien dzīvuo*. 87. Tāda veida bezpersonu teikumus kā „viņš sāk līt“ nelieto. 88. *ēdiens pa sālū. putra i sālū* (=putra ir par sālū). [89.—95.] 96. *es redzēju viņu pienu dzeņuo, guovis slaucuo*. 97. *meitas nāk dziedādamas, puiši runādamies*. 98. *viņš lēti neaizmirst, ka (i) sarājies || sarājušies*. 99. *rudzi jau pļaujami, vēdami. malka cērtama. guovis slaucamas* (=ir jāslauc). *guovis ir slaucamas* (=guovis ir slaukšanas periodā). 100. *nu jau gana vārīts, būs tā putra gatava*. 101. *es braucu, bet* (|| *aba*) *tu ej a kājām*. 102. *ka tu negribi, nenāc ar!* 103. *nav ne tēva, ne mātes*. 104. *ka tevi nelabais parautu!*. *ka jele viņš neietu uz tuo kruogu!* 105. *va tu nāksi va nenāksi, ka tevi sauc?* 106. „jeb“ nelieto. 107. *mātei, kam daudz bērnu, nav viegli ||* (parastāk) *ka mātei daudz bērnu, tai nav viegli. kaŗuote, a kuo taisa sviestu || sviesta kuļamā kaŗuote || tā kaŗuote i sviesta kuļšanai*.

Kārlis Draviņš

J. Manceļa 10 sarunu faksimilizdevums

Klišejas Manceļa 10 sarunu faksimilizdevumam bija sagādājis Alv. Augstkalns jau 1939. vai 1940.g., bet turpmākie notikumi un viņa pašnāvība (1940) iespiešanu aizkavēja. Dabūt vācu cenzūras atļauju nebija nekādas cerības, un 10 sarunas (ar K. Strauberga un šo rindu autora iniciatīvu) iespieda slepeni, bij. laikraksta „Segodnja“ spiestuvē Rīgā, gan tikai kādos 20 vai 25 eks. Tas notika 1943.g. rudenī vai 1944.g. pavasarī. Darbs pārdošanā nenāca; pa eksemplāram dabūja vairāki latviešu zinātnieki.

Alfrēds Gāters

Noteiktā un nenoteiktā adjektīva lietāšana latviešu tautasdziesmās

Pārbaudot noteiktā un nenoteiktā adjektīva lietāšanu tautasdziesmās (turpmāk: tdz.), jākonstatē, ka noteiktā adjektīva formas sastopamas relatīvi reti. Liekas, ka šī parādība skaidrojama ar to, ka dipodijas beigu zilbe parasti ir īsa¹. Saskaitot visus adjektīvus I. Reitmaņa izdevuma² X sējuma tdz-ās, izrādās, ka no apm. 3650 adjektīviem tikai kādi 540 lietāti ar noteikto galotni. Pa locījumiem šīs formas sadalās šādi:

vīriešu dzimte			sieviešu dzimte		pie prepozīcijām	
	sing.	pl.	sing.	pl.	vīriešu dzimte	sieviešu dzimte
N	92	34	23	3		
G	9	3		6	30	4
D	54	3		4		
A	38	2	10		29	4
I	15	8		54		
L	15	8	21			
V	28		39			

Ja šos skaitļus salīdzina ar Z. Zinkeviča³ pārskatu par noteikto adj. formām vecleišu tekstos, dužas acīs zināma saskaņa locījumu

¹ Sal. J. Rudzītis, *LTDz* V, 1954, XV 1p.; Židīnys 23, Kauņa 1936, 410; bez tam arī J. Bičolis, *Rakstu krājums* 1, Ņujorkā 1957, 159skk.; J. Zaube, In honorem Endzelini, Čikāgā 1960, 132skk.

² *Latviešu tautas dziesmas*. Red. A. Švābe, K. Straubergs, E. Hauzenberga-Šturma, 1—12, Kopenhāgenā 1952—1956 (saīsin.: *LTDz*). Turpmākā apskatā minētie tdz. numuri, ja nav tieši norādīts kāds cits krājums, attiecas uz šo izdevumu.

³ Z. Zinkevičs, *Lietuvių kalbos įvardžiutinių būdvardžių istorijos bruožai*, Vilnius 1957, 125skk.

frekvencē. Abās radu valodās adjektīvs noteiktajā formā visbiežāk konstatēts vīriešu dzimtes nōminātīvā. Turpretim sieviešu dzimtes nōminātīvs, kas leišu valodā sastopams gandrīz tikpat bieži kā vīriešu dzimtes nōminātīvs, latviešu tdz-ās ir krietni retāks. Tāpat kā leišu valodā, arī latviešu tdz-ās vīriešu dzimtes akuzātīvs biežuma ziņā stāv trešajā vietā. Diezgan bieži leišu valodā adj. noteiktā galotne sastopama arī instrumentāli; starp sieviešu dzimtes formām latviešu tdz-ās šis locījums stājas pat pašā pirmajā vietā.

1. Adjektīvam mēdz būt nenoteiktā galotne, ja tas lietāts adverbiāli (t.i. pie verba):

a) Gandrīz tikai nenoteiktā formā sastop adjektīvu tad, ja tam predikātīva funkcija, piem.; *Melni mani mati bija, Zaļas manas matu pinas*, 5526; *Bij man gaŗa tā dieniņa*, 3156. Tikai retumis predikāta funkcijā var sastapt arī noteikto formu, piem.: *Skumja bite, Skabargainais ozoliņš*, 51740; *Lielamāte lepnākā*, 52613; *Šī naksnīna pēdējā*, 32101; *Gaŗais manis arājiņš Kā tā gaŗa vasariņa*, 34719. Tā kā noteiktā adjektīva forma dažos locījumos ir gaŗāka par nenoteikto, var domāt, ka tā izraudzīta tdz. metriskās iekārtas dēļ. Jāpiezīmē, ka šāda doma ir tikai hipotēze, kam runā pretī, piem., tdz. 52613, 32101 u.c.

Mūsdienu latviešu valodā noteikto adjektīvu predikāta funkcijā lietā aiz noliedzamā vietniekvārda *nekāds*, piem., (*alus*) *Nav nekāds lāgais*, Anšlavs Eglītis, Laiks 1960, 33, 3; *Tas ... Džeklondona pakaldarinātājs tak nav nekāds idejiskais*, Aīda Niedra, Laika Mēnešraksts 1960, 4, 99¹. Tdz-ās šāda konstrukcija nav parasta. Tāpat nav vērojams, ka noteikto adjektīvu lietātu par predikātu ar žargona pieskaņu, kā, piem., latviešu kaŗavīru valodā: *tas ir labais* 'tas ir ļoti labi' vai 'ļoti labs'.

Pēc mana vērojuma adjektīvs stāv allaž nenoteiktajā formā tad, ja tas attiecas tiklab uz verbu, kā arī uz subjektu, t.i., ja adjektīvam ir verbālapozīcijas funkcija²: *Ziedi balta, ābelīte*, BW 2756; *balta gāju Pār tiem lauku tīrumiem*, LT³ 957; *Vijīgs auga ozoliņš ...; Jo vijīga liepa auga*, LT 993; *Daiļa gāju nāburgos*, LT 1012; *Ja tu balta nestaigāsi, Šogad meitas neizdosi*, LT 2179; *Auga, auga rūze Sorkona duorzā*, LT 2459; *Balta zied griķu druva*, LT 4404; *Tec, Saulīte, sudrabota*, LT 7985; *Kuplis auga ozoliņš*, LT 6014.

b) Kā norādījis jau Endzelīns *Lvgr un Lett. Gr.* 461. §, 2, par sub-

¹ Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika 1, 1959, 438.

² Sal. arī A. Ozols, Zinātniskie raksti 11, 1956, 204sk.

³ *Latviešu tautasdziesmas* III, Rīgā 1957 (saīsin.: LT).

stantīviem var kļūt gan nenoteiktie, gan noteiktie adjektīvi. Tdzās biežāk substantīvētas ir tomēr nenoteikto adjektīvu formas¹, kamēr noteiktā galotne izraudzīta galvenokārt tais locījumos, kur ar gaŗāko formu nepieciešams aizpildīt pantu, piem., vnsk. dat. un vīr. dz. vnsk. nōminātīvā²: *Gudrajam, lēnajam*, 4948; *Gudrajam caunīt' dzīt*, 3804; *Drīzajam, mudrajam Iet ar mani pie darbīņa*, 39582. Tikai samērā reti sastop substantīvētu adjektīvu ar noteikto galotni tais locījumos, kur nenoteiktajai un noteiktajai formai ir tas pats zilbju skaits, sal., *Pūriskī, oriskī Vīnu vītu sīnu pļova, Gribādami pūriskī Oriskūs dzaltoneišu*, BW 28709³.

c) Gandrīz tikai ar noteikto galotni sastopams divdabis ar izskaņu *-ams*, ja tas lietāts, pastiprinot kādu verbu⁴, piem.: *Peļ man ļaudis peļamo, Es dar' pūru darāmo*, 40068; *Es pabēgu bēgamo*, 4993, 1. Pavisam reti šē gadās nenoteiktā forma, piem., *Sadar mani sadarāmu Ar tom cīma meitiņom*, 40213.

Stingra likumība nav vērojama arī tad, ja noteiktais adjektīvs lietāts adnomināli, t.i. kopā ar lietvārdu⁵. Sekojot tradicionālajam uzskatam, arī Zinkevičus, *Būdv. istor. bruozai* 5skk. (sk. sevišķi 9. un 10. lp.) leišu noteikto adjektīvu salīdzina ar indiešu un irāņu relatīvo konstrukciju. Baltu valodas gan nepazīdams, dedzīgs šīs teorijas piekritējs tagad ir arī K. H. Šmits⁶. Par noteiktā adjektīva emfātisko dabu raksta Endzelīns savās gramatikās 461. §, 1 g, Kuršats (Kurschat) (pēc Hermann, *Konjunktion* 90skk), Frenkelis (Fraenkel), *Unters. d. kalv. lit. Katech. des M. Pietkiewicz*, 1947, 19; Scholar 1, 1947, 34; sk. arī A. Gāters, KZ 76, 136, 138skk. Var būt, ka šī emfātiskā rakstura dēļ noteiktā adjektīva forma ļoti bieži sastopama kopā ar vokātīvu. Bieži tomēr piemēros ar noteikto adjektīvu nekāda sevišķa emfaze nav jūtama. Pēc V. Preislera (W. Preusler) domām, IF 61, 327, noteiktais adjektīvs

¹ Substantīvēto nenoteikto adjektīvu piemēri leišu valodā atrodami Srbas (Srba) darbā *Medžiaga lietuvīņu kalbos syntaksei* (iš Lietuvīņu Tautos) 1—2, Vilnius 1911 u. 1913, 1, 10.

² Sal. arī A. Gāters, KZ 76, 1959, 139skk.

³ Par noteiktā adjektīva substantīvēšanu leišu valodā sk. J. Otrębski, *Gramatyka języka litewskiego* 3, 1956, 263. §; arī *Lingua Posnaniensis* 4, 1953, 43.

⁴ Sk. A. Gāters, KZ 76, 150; A. Ozols, *Zinātniskie raksti* 16, 74; Endzelīns *Legr* 461. §, 2; *Mūsdienu latv. lit. val. gr.* 1, 649.

⁵ Sk. Endzelīns *Legr* 461. §; J. Otrębski, *Gr.* 3, 111skk.

⁶ K. H. Schmidt, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 14, 1959, 14sk.

tiek lietāts, lai izteiktu kādu ilgstošu īpašību, kurpretim nenoteiktais — islaicīgu¹. Var pieminēt vēl arī, ka kāds cits autors (H. Wissemann, IF 63, 72) leišu noteiktās formas pronomiņālo elementu ar plašu fantaziju skaidro kā senu savienojamu partikulu (Gelenkspartikel), no kuŗas tad būtu attīstījusies anaforiskā artikula nozīme². B. Rōzenkrancs (Die Welt der Slaven 3, 97skk.) mēģina baltu un slavu noteikto adjektīvu skaidrot, izejot no hetitu valodas, kur determinētais relatīvajektīvs, t.i. tāds, kas attiecas uz kaut ko zināmu, nostājas aiz sava raksturojamā vārda, kurpretim nedeterminētais lietājams tā priekšā. Pret Rōzenkranca pieņēmumu manuprāt runā tālāk, 2 b nodaļumā, pieminētie fakti.

Latviešu noteiktā adjektīva forma ar emfatisko nozīmi atbilst vācu t.s. „vājajam“ adjektīvam, kam tāpat bijusi emfatiska nozīme³. Visumā tomēr latviešu noteiktā un vācu „vājā“ adjektīva lietāšanas gadījumi nav kongruenti (sk. A. Gāters, op. cit., 156skk.), tā ka J. Otremska (Otrębski) apgalvojums (Sowjetwissenschaft 3, 1955, 313), it kā latviešu valodas noteikto un nenoteikto adjektīvu lietāšanas veids būtu jāskaidro ar vācu valodas ietekmi, noraidāms — vismaz attieksmē uz dainām.

Noteiktā un nenoteiktā adjektīva sadale latviešu valodā stingri vien atšķiras arī no slavu valodām, kur nenoteikto adjektīvu pa lielākai daļai sastop vairs tikai predikāta funkcijā⁴.

2. Tdz-ās adjektīvam mēdz būt noteiktā forma šādos gadījumos:

a) Noteikto adjektīvu bieži jo bieži sastop blakus uzrunas vai izsaukuma formai, piem.: *Ei baltā māmuliņa*, 3117, 1; *vecā māsa*, 3630, 39440; *smukā meitiņa*, 38600; *Ai svešā māmuliņa*, 4467, 38361; *Jaunākā man' māsiņa*, 37909; sevišķi tad, ja adjektīvs atribūta funkcijā stāv aiz apzīmējamā vārda (sk. arī T. Porīte, VLI Raksti V, 166skk.), piem.: *Māsiņa, mana jaunākā*, 37839; *Ai saulīte, mīlā baltā*, 4346.

Diezgan bieži šādos gadījumos tomēr var sastapt arī nenoteikto

¹ Sk. arī A. Gāters, op. cit., 140 skk.

² Pret šo skaidrojumu B. Rosenkranz, Die Welt der Slaven 3, 1958, 100, 8. parinde.

³ W. Hodler, Grundzüge einer germ. Artikellehre, 1954, 76.

⁴ Aplams tādēļ ir K. H. Šmita (Schmidt) baltu valodu neprašanas dēļ izteiktais kuriozais apgalvojums: „In attributiver Verwendung bedient sich das Balto-Slav. ausschliesslich des bestimmten Adjektivums“, Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 14, 1959, 16. Kā rāda augšējie piemēri, tieši baltu valodās atribūta adjektīvam liela izvēles brīvība.

adjektīvu, piem., *Mīla Laime*, 35804; *Kur tu augi, smuks puisīti*, 5437; aiz apzīmētā vārda: *Saulīt balta*, 4382, 6938, 37960; *Ai saulīte, mīla balta*, 38241.

b) Reti ir gadījumi, kad noteiktais adjektīvs šķiet norādām uz iepriekš minētu lietu (vācu valodā noteiktais artikuls šē būtu obligāts, sk. Behaghel, *Deutsche Syntax* 1, 39), piem.: *Kas kait man nevalkāit Baltu pārļu vaiņadziņu; Kas kait man nedabūt Balto pārļu kalējiņu*, 5937; *Pērkons brauca ... Ar zvaigžnotu kumeliņu; Zviedz zvaigžnotais kumeliņš*, 54872 (sk. arī A. Gāters, op. cit., 148).

c) Noteiktā adjektīva formu samērā bieži sastop pēc vietniekvārdiem *šis* un *tas*, tāpat arī pēc personu vietniekvārdiem, sk. Endzelīns *Lvgr* 461. § b; *Mūsdienu latv. lit. val. gr.* 1, 436, piem.: *Nesim mēs to veco puisī, 35806; Tā lielā zeltu nesa, Tā mazā sudrabiņu*, 32992; (ģen.) *šā gudrā padomiņa*, 37786; *Muns skaistais augumiņš*, 39417.

Pēc piederības vietniekvārdiem, tāpat pēc *šāds, tāds* un *kāds*, pēc mana vērojuma, pārsvarā tomēr ir nenoteiktā forma, piem.: *Šādu gaŗu vasariņu*, 3161; *Tādu gaŗu vasariņu*, 5965; *Visas manas labas dziesmas*, 25; *mana mīla Laima*, 5037; *manas skaistas dziesmas*, 28,2; (akuz.) *Tavu resnu sievu*, BW 32972; *savas gaudas asariņas*, 25891; *Mana veca māmuliņa*, 27438; *Mana balta māmuliņa*, 27438, 1; *Mana dārga dvēseliņa*, 27598; (akuz.) *Manu smidru augumiņu*, 27536; *Tavu (upes) daiļu līkumiņu!* LT 1146; *Šādu gaŗu vasariņu*, LT 1393; *Manas gaudas asariņas*, LT 1449; (ģen.) *Tavas greizas cepurītes*, LT 1706; *Savu sirmu kumeliņu*, LT 2049; tāpat arī kopā ar *viss*: *Visu gaŗu vasariņu*, LT 1965.

Turpretim noteiktā forma ļoti bieži sastopama šādā pozīcijā vīriešu dzimtes vienskaitļa nōminātīvā *kas*, *liekas*, skaidrojams ar tdz. pantmēru, piem., *Mans skaistais augumiņš*, BW 27545; *Pašas labais tikumiņš*, 38438. Kopā ar šādiem piemēriem būtu minams arī šāds neparasts lietāšanas gadījums: *Liels* (nenot.) *gaŗais* (noteiktais adj.) *tēva dēls*, 5901.

d) Kā jau minēts, pantmērs varētu būt iemesls noteiktās galotnes lietāšanai ne vien vīriešu dzimtes nōminātīvā, bet pa daļai arī datīvā, piem., *Smukais puisis, dailais puisis*, 6597; *Tālejam tautiešam*, 37664. Pantmēra dēļ samērā bieži tdz-ās sastopamas arī seniskās noteiktā adjektīva formas ar paglābtu vietniekvārda elementu -io- (sk. arī E. Hauzenberga-Šturma, *LTDz* XI, 623), piem.: *baltaja ieva*, 5121; *melnajās ogas*, 5121; *No gudraja padomiņa*, 14; *Es, vecaja, nevarēju (paiet)*, BW 33785. Tdz-ām raksturīga ir šo gaŗo formu lietāšana visos locījumos, pie tam tā nekādā ziņā nav tikai viena

kāda dialekta parādība vien, piem.: nom. *melnajās ogas*, 5121; ģen. *Dzeltenāja āboliņa*, LT 844 (Basi); *Liela rinda ... Diženaju, raženaju*, LT 2486 (Lielvārde); *Pēc pirmajās līgaviņas*, LT 2646 (Snēpele); akuz. *Kā labaju bildināt*, LT 1380 (Tērvete); *Sarkanaju āboliņu*, LT 1514 (Nikrāce); *Mīlākaju bāleliņu*, LT 1840 (Kastrāne); *Dod lielājas (meitas) tautiešam*, LT 2574 (Lielvārde); *Gar kuplaju ozoliņu*, LT 1794 (Alsunga); *Pret mani mazajo*, LT 412 (Zeltiņi); *Vai smalkaju mātes meitu*, LT 2316.

Noteiktā adjektīva isās un garās formas un nenoteiktā adjektīva (isās) formas maiņu vienā un tai pašā tdz-ā var salīdzināt, piem., šādā vietā: *Dod, māmiņa, man meitiņu, Dod lielo, dod mazo* (isā noteiktā forma): *Dod mazaju* (garā noteiktā forma) *lielai* (nenoteiktā forma) *līdzī*, LT 2576 (Kuldīga). T.s. garā noteiktā forma bieži atrodama vienskaitļa un daudzskaitļa datīvā un lokatīvā, tāpat arī daudzskaitļa instrumentāli, piem.: *Gudrajai māmiņai*, LT 498; *Dižajami ozolami*, LT 510; *Straujajā ūdenī*, LT 423; *Sīkajās puķītēs*, LT 770; *Melnajosi debešos*, LT 1438; *Zilajiem vilnišiem*, LT 450.

e) Tikai paretam tdz-ās redzam noteikto adjektīvu kopā ar piederības ģenetīvu, piem.: *Kas nu bruoļu leluos slavas*, 3603; *Te bija Rucavas teicamās meitas*, BW 35576. Parastāka še ir nenoteiktā galotne, piem.: *brūtes īsta* (var. *istā*) *māsa*, 35248; ģen. *Saules gaužu asariņu*, 33767; *Dieva dēla sirmī zirgi*, 33769; akuz. *sērdienīša Asarotu lūgumiņu*, 4024; ģen. *dzērves gara kokla*, 37912; ģen. *brieža liela raga*, 3330; akuz. *Svešās mātes miļus vārdus*, 4071; akuz. *ābeles baltus ziedus*, 4288; *Saules meitas diža sakta*, BW 33009.

f) Arī tur, kur jāizteic komparatīva nozīme, noteiktais adjektīvs nav parasts. Visbiežāk ar noteikto galotni sastopami adjektīvi, kas apzīmē dažādas vecuma pakāpes¹, piem., *mazs, jauns, vecs*, sal.: *Es māsiņa jaunākā*, 58; *Es māsiņa jaunākā, Mani saruca vecāko*, 3870; *Māsiņ, mana jaunākā*, 37839; *Es māsiņa vecākā*, 3506, 1; *Es māsiņa mazākā* 3644, 5303; *Vecākie bāleliņi*, 3467; *Ko lielais labu dara Pretī mani, mazāko?*, 5334.

Ļoti parasta ir nenoteiktā adjektīva forma arīdzan tur, kur jāizteic superlatīvs (citādi novērojis Endzelīns *Lvgr* 461. §, e), sal.: *Es tev vēļu vysu lobu, Vyslobuoku tāva meitu*, 37820; *Sīkas raibas ...*

¹ Vecuma pakāpju apzīmēšanai lietājamās sistēmas *mazs, jauns, vecs* un *mazs, liels, vecs*, sal. arī balāžu meistara Kārļa Ābeles *Vilku dievvārdu rindu: Lielī, mazi un veci (vilki), acīm sarkanām spīdot, Tie pa laukumu skraida*, Ceļa Zīmes 37, 1958, 163.

piekrāpa Visražanu tēva dēlu, 7409; *Vislabāka dzīvošana*, 5386, 1. Tikai sporadiski te sastopama noteiktā adjektīva forma, kaut gan tā latviešu vecākajos tekstos diezgan plaši lietāta, sk. Adolphi, 1685, 40. Piemēri no tdz-ām: *Vismazā tērcītē Visskaistās ievas zied*; ... *Vis-skaistās zellenītes*, 5495; *paša diženā (meita)*, 3315.

Der Gebrauch des bestimmten und des unbestimmten Adjektivs in den lettischen Dainas

Von den rund 3650 Adjektiva der im Band X der Imanta-Ausgabe, Kopenhagen, abgedruckten Dainas habe ich rund 540 bestimmte Formen zählen können, wovon die Hauptmenge (92 Fälle) auf den maskulinen Nominativ der Einzahl entfällt. Darauf folgen der Dativ und Akkusativ desselben Genus und Numerus. Abgesehen von vereinzelt Fällen, wird die unbestimmte Form prädikativ angewandt. In substantivierter Form begegnen sowohl bestimmte als auch unbestimmte Adjektiva. Fast nur die bestimmte Form ist bei dem Partizip auf *-ams* gebräuchlich, das zur Verstärkung des wurzelgleichen finiten Verbs dient. Keine feste Regel lässt sich bei dem attributiven Gebrauch des Adjektivs erkennen; in den weitaus meisten Fällen ist es unbestimmt, so dass die Behauptung von K. H. Schmidt, dass sich das *Balto-Slav.* in attributiver Verwendung ausschliesslich des bestimmten Adjektivs bediene, als absolut falsch zu bezeichnen ist.

Velta Rūķe

Piezīme par tautasdziesmu sintaksi

Tāda tipa sintaktiskās konstrukcijas kā: *Bārenīte smagi vest* (BW 5257), *Bārenīši, pabērnīši, Tie ir viegli raudināt* (BW 4175), *Labāk būtu šī naksniņa* Pie saknītes *pārgulēt* (BW 2357,1), par kuņām Art. Ozols šaubās, kā tās skaidrot (LVU Zinātniskie Raksti 11, 193—194), vēl tagad nav svešas daļai seno latviešu izloksņu, sal. arī LVA Materiālu vākšanas programā 280. jautājumu. Spriežot pēc minēto tdz. pierakstīšanas vietas, to vairums nāk no Austrumlatvijas apgabaliem. Objekts nominatīvā pie transitīva verba infinitīva sastopams arī citās Ziemeļeiropas valodās: lietuviešu austrumu dialektā (piem., maišai nešti sunku, šulinyš kasti nelengva), ziemeļkrievu izloksnēs, īpaši turienes tautas poēzijā, kā arī somugru valodās. Plašāk par šās konstrukcijas eventuālo cilmi sk. ZslPh 28 (1960), 333—342 (V. Kiparsky, *Über das Nominativobjekt des Infinitivs*) un Verba docent, 269—287 (I. Vahros, *Venājān genetiivi ja suomen partitiivi eritoten objektin ja subjektin kaasuksina*).

B. Jēgers

Vecākais latviešu tautasdziesmas tulkojums cechu valodā

Kaut gan pirmais iespiestais latviešu tautasdziesmu (turpmāk: latv. tdz.) krājums — G. Bergmaņa (Bergmann) *Sammlung acht lettischer Sinngedichte*¹ — iznāca tikai 19. gs. sākumā (1807) Rūjienā, atsevišķas latv. tdz. vai to daļas ir pazīstamas jau daudz agrāk.

Visvecākais līdz šim zināmais latv. tdz. teksta pierakstījums ir atrasts kādā 1584. g. tiesas prāvas protokolā², kamēr iespiestā veidā pirmo latv. tdz. devis F. Meins (Mein) — pēc sava vārda latīnizētās formas Fridericus Menius vairāk pazīstams kā F. Mēnijs — savā darbā *Syntagma De Origine Livonorum*^m, kas, kā aprādījis K. Draviņš³, nācis klajā tikai 1635. g., kaut titullapā iespiests 1632.

Visvecākie latv. tdz. tulkojumi rokrakstā — no 17. gs. vidus — ir tie, kas atrodami ierakstīti kādā Juŗa Manceļa (Georgius Mancelius) vārdnīcas *Lettus* (Rīgā 1638) eksemplārā⁴.

Par vecākajiem iespiestiem latv. tdz. tulkojumiem vācu valodā laikam uzskatāmi tie, ko sniedz J. A. Brands (Brand) savas 1702.

¹ Iznācis vēlāk ar grozītu nosaukumu *Erste Sammlung lettischer Sinngedichte*, par ko sīkāk A. Švābe, *Kāda mācītāja dzīve*, Stokholmā 1958, 181—184.

² Par to rakstījis A. Augstkalns krājuma *Tautas vēsturei*, Rīgā 1938, 170. lp. Sk. arī *LT Dz* 1, 1952, XXVII.

³ Sprāklīga Bidrag 3, Lundā 1953, 65—69, un Ceļa Zīmes 18, Londonā 1954, 142—143.

⁴ Par to man laipni aizrādījis K. Draviņš 1961. g. 19. febr. vēstulē. Par šiem tulkojumiem sīkāk L. Bērziņš, *Die Letten*, Rīgā 1930, 289, faks. 286. Par tiem un vēl citiem ierakstiem Manceļa vārdnīcā sal. vēl, piem., K. Draviņš, *Sprāklīga Bidrag* 1, Lundā 1951, 41—48 un 8, 1957, 42skk. Minētais Manceļa *Lettus* eks. tagad glabājas LPSR Zinātņu Akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas J. Mišiņa nodaļas rokrakstu un reto grāmatu nodaļā ar šifru: L. dr. b. 2, kā norādīts šīs akadēmijas *Vēstīs* 1959, 1. (138.) burtn., 154, 8. piez.

g. Vēzelē (Wesel) iznākušās grāmatas *Reysen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland ...* 75. 1p., kur atrodami arī abu tulkoto tdz. oriģināli¹. Tā kā šīs grāmatas holandiešu tulkojums iznāca jau nākamajā (1703.) gadā Utrechātā, tad holandiešu valoda ir otra valoda, kuŗā tulkotas mūsu tdz., gan laikam no vācu tulkojuma².

18. gs. vāciski tulkoto latv. tdz. skaits ievērojami pieaug. Tā F. Ch. Vēbers (Weber) savas grāmatas *Das veränderte Russland* (Frankfurt 1721) 70. 1p. sniedz kādas latviešu dziesmas („ziņģes“) tekstu un tulkojumu³. Ap 1770. g. J. G. Herders (Herder) iepazīstināja Ģēti (J. W. Goethe) ar tām 9 latv. tdz., kas atrodamas G. F. Stendera (Stender) darba *Neue vollständigere Lettische Grammatik* 1. izdevuma (1761 un 1763) 153.—156. 1p. Ka Ģēte šo gramatiku redzējis, par to liecina viņa atzīme piezīmēs: *Stenders Lettische Grammatik*⁴.

Divas latv. tdz. ar notīm un vācu tulkojumu sniedza 1778. g. A. V. Hūpelis (Hupel) savas grāmatas *Topographische Nachrichten von Lief- und Esthland* 3. sējumā⁵. 1779. g. Leipcīgā iznāca Herdera tdz. krājuma *Volkslieder* 2. daļa, kur atrodami 7 latv. tdz. tulkojumi⁶. 1783. g. Jelgavā nāca klajā Stendera gramatikas 2. izdevums, kur (272.—279. 1p.) atrodamas 15 latv. tdz. ar tulkojumiem.

---

¹ Šo tdz. tekstus un tulkojumus pārspiedis L. Bērziņš, *Ievads latviešu tautas dzejā*, Čikāgā 1959², 25.

² Šo tulkojumu atklājis K. Draviņš, sk. IM 1943, 155, kur atrodams arī Branda grāmatas attiecīgās (96.) 1p. faks.

³ Sk. L. Arbuzovs (Arbusow) krājumā *Im Geiste Herders*, Kitzingen am Main 1953, 152, pie kam šīs dziesmas teksts un tulkojums pārspiests turpat 185. 1p.

⁴ Par to sīkāk Arbuzovs 143. 1p., pie kam Stendera gramatikas attiecīgās daļas pārspiedums atrodams turpat 229—232.

⁵ Par to raksta L. Bērziņš, FBR 13, 1933, 126, sniegdams tās turpat faksimilā. Tās pārspiedis Arbuzovs, 222—223.

⁶ Sk. *Herders Sämtliche Werke*, hrsg. von B. Suphan, 25. Bd., Berlin 1885, 409—412. Ja beidzamo (7.) dziesmu sadala — līdz ar Švābi 157. 1p. — 5 četrindēs, kas šo dziesmu (Frühlingslied) veido, tad iznāk, ka Herders 1779. g. laidis klajā 11 latv. tdz. tulkojumus. Kā norāda Arbuzovs (176sk), tad Herders iespiešanai bija sagatavojis vēl 10 dziesmu tulkojumus, kaut gan viņa rīcībā pavisam bija 74 tulkojumi resp. 79 oriģināli. Šīs latv. tdz. un to tulkojumus Herdera rokkrakstos atklājis L. Bērziņš, skat. FBR 13, 1933, 133—151, ar faksimiliem.

Bez jau minētā krājuma Bergmanis 1808. g. izdeva grāmatu *Zweyte Sammlung lettischer Sinn- oder Stegreifs Gedichte* un Vāra (F. D. Wahr) savāktās tdz. ar nosaukumu *Palzmareeschu Dseesmu Krahjums*¹. Ne Bergmaņa, ne Vāra krājumos nav tulkojumu². Dažas Bergmaņa izdotās tdz. pārtulkoja G. Tilemanis (Tielemann) savā grāmatā *Livona* (1812)³.

Kā trešā valoda, kuŗā atrodami latv. tdz. tulkojumi, jāmin angļu. 1814. g. Edinburgā (Edinburgh) parādījās grāmata *Illustrations of Northern Antiquities*, kur 469.—472. 1p. R. Džemisons (Jamieson)⁴ sniedz 2 latv. tdz. tulkojumus⁵, minot arī oriģinālus — vienai dziesmai tikai daļu, pie kam vēl viena latv. tdz. ar tul-

---

¹ Vāra krājums iznācis 1808., nevis 1807.g., kā līdz šim domāja, sk. Švābe, 197sk.

² Ka Bergmaņa krājumos nav bijis tulkojumu, to redz no tiem faksimiliem, ko sniedzis Švābe 182sk. un 190sk. Ka Vāram viss ir latviešu valodā, par to ziņo L. Bērziņš FBR 7, 1927, 167.

³ Attiecīgos tekstus (saīsinātus) par jaunu pārspiedis Arbužovs 251skk.

⁴ Uz šiem tulkojumiem pirmais norādījis H. Biezais, Ceļa Zīmes 22, 1954, 430. Tos un arī Džemisona sniegtās diezgan plašās ziņas par latviešu mitoloģiju un folkloru Biezais sīkāk apcerējis žurnālā Arv, 14, Stokholmā 1958, 62—82 (arī par šo aizrādījumu esmu pateicīgs K. Draviņam), pārspiežot attiecīgos tekstus 64. un 68. Ipp. un norādot, ka Džemisons šīs ziņas būs ieguvis no Stendera gramatikas 2. izdevuma, 260—271. Par Džemisonu rakstījis arī E. Dunsdorfs Austrālijas Latvieša gada grāmatā 1956. gadam, Melburnā 1955, 66—69, kā arī Švābe 199—202.

⁵ Kā Biezais aprāda 64. 1p. ar 13. piez. un 68. 1p. ar 25. piez., tad Džemisons tulkojis tikai 2 Bergmaņa dziesmas, un proti, Bergmaņa 1. krājuma 39. un 47. tdz., kas atbilstot Barona krājuma 9223. dziesmas 8. variantam (25. piez. minētais skaitlis 19223, 8 ir uzlūkojams par iespieduma kļūdu) un 31933. dziesmas 27. variantam, tā labodams Dunsdorfa apgalvojumu (68. 1p.), ka Džemisons sniedzis minētajā vietā 4 tdz. latviski ar angļu tulkojumu un 5 angļu tulkojumā bez latviešu teksta, un Švābes līdzīgo aizrādījumu 201. 1p. Nepareizais skaitījums radies tāpēc, ka Dunsdorfs, acīmredzot, sekojis Džemisona iedalījumam, kas attiecīgās tautasdziesmas sadalījis daļās, tās vienu no otras parasti atšķirdams ar *****. Vēl jāaizrāda, ka Baronam abu Bergmaņa dziesmu vietā ir 3, ko Biezais, šķiet, nav pamanījis, un proti, 39. Bergmaņa dziesmu Barons sadalījis divās: 5049. un 9223, 8. Bez tam Bergmaņa 47. dziesma neatbilst Barona 31933. dziesmas 27. variantam, kā norāda Biezais. Barons Bergmaņa sniegto variantu nemaz nav iespiedis — to gan pārspiedis Biezais 68. 1p. — bet gan tikai uz to norādījis pie 19. varianta. Ja seko Barona iedalījumam, tad Džemisons attiecīgajā vietā ir sniedzis 3 latv. tdz. angļu tulkojumā.

kojumu angļu valodā atrodama turpat 355. 1p.¹. Džemisons būs pie tam tulkojis no tā Bergmaņa izdoto latv. tdz. krājumu vācu tulkojuma, ko viņam deva pats Bergmanis².

Šo pārskatu par vecākajiem latv. tdz. tulkojumiem nobeidzot, var vēl aizrādīt, ka 1831. g. žurnālā *Foreign Quarterly Review*, Londonā, 8, 61—78, parādījās apcere par jau minētajiem trim Bergmaņa izdotajiem tdz. krājumiem. Tur tika sniegtas 20 latv. tdz. oriģinālā un tulkojumā, bez tam vēl lielāks skaits tdz. tikai tulkojumā³. Šīs apceres autors, kā to noskaidrojis E. Dunsdorfs⁴, ir Džons Bourings (John Bowring). Jādomā, ka Bourings, tāpat kā pirms viņa Džemisons, izmantoja minēto Bergmaņa tulkojumu, pie kam Bourings Bergmaņa izdotās grāmatīņas bija dabūjis ieskatam no slavenā rakstnieka Valtera Skota (Walter Scott), kam tās bija apgādājis mums jau zināmais Džemisons. Valters Skots tāpat nav tulkojis latv. tdz. angļu valodā, kā tas tiek šur un tur apgalvots⁵.

Vēl var pieminēt, ka latv. tdz. parādījās klajā krievu valodā tikai 1868. g., poļu valodā 1891. g., franču valodā 1929. g., jidišā 1930. g., latīņu valodā 1933. g. un grieķu valodā 1936. g.⁶. Italiešu valodā dažas tdz. tulkotas jau 1924. g.⁷.

Šinī pārskatā par latv. tdz. tulkojumiem esmu centies sniegt, cik iespējams, pilnīgu ainu par tulkojumiem pirms 1822. g., minot arī līdz šim gadam iznākušos latv. tdz. krājumus, jo tas nepiecie-

¹ Kā norāda Dunsdorfs 68. 1p. To pārspiedis Biezais 74. 1p. ar iztīrājumu turpmākajās lpp.

² Šo tulkojumu rokrakstu Britu Mūzejā Londonā atklājis J. Griķis, par to ziņodams IMM 1928, II, 505—510. Par to sīkāk Švābe 199skk.

³ Oriģināli un tulkojumi sniegti Bergmaņa pirmā krājuma 9 tdz. un Vāra krājuma pirmajām 10 tdz. un 56. tdz. Pārējās dziesmas, ieskaitot arī dažas no Herdera krājuma, sniegtas tikai tulkojumā. Tāpēc labojams Dunsdorfa (70. 1p.) un Švābes (202. 1p.) apgalvojums, ka no Bergmaņa pirmā krājuma žurnālā *Foreign Quarterly Review* atrodami pirmo desmit dziesmu oriģināli (un tulkojumi), tāpat kā no Vāra krājuma, kas arī nav pareizi, jo no Vāra krājuma oriģināli sniegti 11 dziesmām.

⁴ 70. 1p.

⁵ Uz to aizrādījis Dunsdorfs, minot 66. 1p. vietas, kur Skots minēts kā latv. tdz. tulkotājs, un vērstoties pret šo nepareizo uzskatu it sevišķi 72.—73. lpp.

⁶ Sīkākas norādes sniedz A. Ozols, *Tautas dziesmu literatūras bibliogrāfija*, Rīgā 1938, 95—98.

⁷ Tās tulkojumā sniedzis E. Hedigers (Ernesto Hediger), *L'Europa orientale* 4, 1924, 150—152.

šams, lai varētu mēģināt noskaidrot, kur čehu dzejnieks Františeks Ladislavs Čelakovskis (Čelakovský, 1799—1852)¹ varēja iegūt to latv. tdz. tekstu, ko viņš kopā ar savu tulkojumu čehu valodā sūta savam draugam Kamarītam (Josef Vlastimil Kamarýt, 1797—1833) 1822. g. 27. aprīlī.

Vēstules attiecīgā vietā stāv²: „Nyni se bavim zas některými lotevskými (lettisch) [písňemi], které mi náhodou do rukou padly. Slyš:³

Dohd man, mahmin, to meitinu, kas to sihdu schkettere:
Ja ne dohsi to meitinu, es nomirschu behdinâs.
Kur jus mani aprakseet, kad nomirschu behdinâs? —
Raksim rohschu dahrsinâ appaksch rohschu lappinahm.
Tur us-auge daiļas rohses manna kappa gallinâ;
Tur tezveja zeema meitas swehtku rihtâ puschkotes.

t. j.⁴

Dej mi, matinko, dcerušku, jenž hedvábí svíjí;
Nedášli mi dcerušku, umru hořem.
Kam vy mne pochováte, kdy ymru hořem?
V růžové zahrádce pod růžemi tě položíme.
Tam vyrostou pěkné růže u hlav hrobu mého,
Tam poběhnou sedlské dívky o svátku zrána se ozdobovat“.

Rodas jautājums: kur Čelakovskis ieguvis mūsu tautasdziesmu?
Nav patlaban iespējams sniegt uz šo jautājumu galīgu atbildi.
To varēs tikai tad, kad kādam būs radusies iespēja iepazīties ar Čelakovska atstātajiem rokrakstiem. Pagaidām lai man atļauts izteikt dažus minējumus par to, kur Čelakovskis apceramo dziesmu varētu būt ņēmis.

Domāju, ka viņš to ieguvis no kādas grāmatas, kas iznākusi pirms 1822. g.

¹ Par viņu tuvākas ziņas sniedz ikviena čehu literatūras vēsture. No grāmatām par viņu man piesniedzama tikai šī: J. Vladyka, *F. L. Čelakovský*, Praha 1949. Latviešu lasītājam var noderēt, piem., arī darbā J. Jakubec, *Geschichte der českischen Literatur*, Leipzig 1907, 171.—182. Ip. atrodamās ziņas.

² *F. L. Čelakovského sebrané listy (nové laciné vydání)*, Praha 1869, 92.

³ Latviski: „Patlaban es kavējos ar dažām latviešu [dziesmām], kas nejauši nākušas rokās. Klausies: ...“

⁴ Latviski: „tas ir“.

No augšā sniegtā pārskatā minētajiem latv. tdz. publicējumiem mūsu dziesma (tā patiesībā ir tikai gaŗākas tdz. daļa) atrodama divos: Stendera gramatikas abos izdevumos un Bergmaņa latv. tdz. 1. krājumā.

Čelakovska sniegtais teksts — izņemot līdzskaņu mīkstinājumus — pilnīgi saskan ar Stendera gramatikā atrodamo, bet atšķiras vienā vietā no tā teksta, ko sniedz Bergmanis¹. Tāpēc jādomā, ka Stendera sniegtais teksts ir tas, ko izmantojis Čelakovskis. Nav arī jāaizmirst, ka Stendera gramatika bija samērā plaši izplatīta, kamēr Bergmaņa latv. tdz. izdevumi bija iespiesti ļoti mazā eksemplāru skaitā.

Tālāk jājautā, kurā no abiem Stendera gramatikas izdevumiem Čelakovskis izmantojis. Domāju, ka otru, kur mūsu dziesma atrodama 278. 1p., jo šinī izdevumā Stenders devis arī vācu tulkojumu, kamēr 1. izdevumā (tur šī dziesma iespiesta 156. 1p.) tā bija gan publicēta daudz pilnīgākā veidā, bet bez tulkojuma.

Kaut gan Čelakovskis ir bijis ļoti liels valodu zinātnis un ļoti labi pratis arī lietuviešu valodu, kas redzams jau no tā, ka viņš pārtulkojis čeķiski visu pirmo iespiesto lietuviešu tdz. krājumu (*Dainos oder Litthauische Volkslieder gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa, Königsberg 1825*) un arī citus lietuviešu tekstus², tad tomēr ziņu par viņa latviešu valodas zināšanām, vismaz pagaidām, trūkst³. Tāpēc

¹ Stenderam un Čelakovskim ir ... *kas to sihdu schķettere*: ..., kamēr Bergmanim ir ... *kas to sihdi schķettere* ..., kā tas redzams no Barona pārspieduma Latvju Dainās, kur mūsu dziesma atrodama kā 13250. tdz. 27. varianta daļa. Barons kā pirmo avotu šim variantam min Bergmaņa 1. krāj. 11. dziesmu, bet kā otru Stendera gramatiku, neaizrādot uz šo sīko atšķirību Bergmaņa un Stendera pierakstījumos. Var vēl aizrādīt, ka Bergmanim (pēc Švābes 192. 1p.) ir vēl 4 šīs romances varianti (1. krāj. 10., 2. krāj. 30., 31. un 32. dziesma), kas Baronam ir pārspiesti kā 13250. tdz. 4., 3., 21. un 55. variants. Bergmaņa 1. krāj. 10. dziesma (=Barona 4. var.) atrodama angļu valodas tulkojumā jau minētā *Foreign Quarterly Review* 8. sēj. 65. 1p. Bet Čelakovskis šo variantu, resp. tā angļu tulkojumu, nebūs izmantojis, jo tas atšķiras no tā teksta, kas ir Čelakovskim resp. Stenderam.

² Čelakovska lietuviešu dainu tulkojums čeķu valodā iznāca 1827.g., pie kam titullapā bija teikts, ka tās tulkotas pēc Rēzas krājuma oriģinālteksta (*z původního jazyka dle sebrání Dra J. L. Rhesy přeložené*). Šis tulkojums par jaunu pārspiests grāmatā Fr. L. Čelakovský, *Slovanské národní písně*, Praha 1946, 475—536, pie kam tuvākas ziņas par to un citiem Čelakovska tulkojumiem no lietuviešu valodas atrodamas turpat, 712—719.

³ Arī iepriekšējā piezīmē minētā Čelakovska krājuma izdevējs Dvor-

vedas domāt, ka Čelakovskis mūsu dziesmu tulkojis no Stendera vācu tulkojuma, gan, protams, cenzdamies izprast arī oriģinālu, kas viņam kā slavu valodu un arī lietuviešu valodas zinātājam pārāk lielas grūtības nebūs sagādājis. Lai dotu iespēju salīdzināt abus šos tekstus un spriest par Čelakovska varbūtējo atkarību no Stendera, pārspiežu šē Stendera tulkojumu:

Gib mir Mutter, die Tochter,
die die Seide zwirnet.
Wirst du mir die Tochter
nicht geben, so werde ich
vor Gram sterben.
Wo werdet ihr mich begraben,
wenn ich vor Gram
sterben werde? —

Wir wollen dich im Rosen-
garten, unter Rosenblät-
tern, begraben.
Daselbst wuchsen schöne
Rosen auf, an dem Ende
meines Grabes,
Dahin liefen die Dorfmäd-
gens, sich des Festtags
morgens zu schmücken.¹

Uz atkarību no Stendera tulkojuma šķiet norādām tas, ka Čelakovskim, tāpat kā Stenderam, ir *tě* resp. *dich* (*tě položíme, dich ... begraben*), kamēr oriģinālā nekāda *tevi* nav. Tāpat Čelakovska *o svátku zrána* šķiet veidots pēc Stendera *des Festtags morgens* un nevis pēc latviešu oriģināla. Bet oriģināla *us-auge* un *tezzeja* un Stendera *wachsen* un *liefen* vietā Čelakovskis lieto nākotnes formas *vyrostou* un *poběhnou*, jo nākotne te viņam būs likusies pareizāka, līdz ar to ietilpinādams attiecīgo dziesmas daļu precīnīkam sniegtajā atbildē.

Bez tam par labu uzskatam, ka Čelakovskis izmantojis Stendera gramatikas 2. izdevumu, var liecināt arī tas, ka Čelakovska latviešu tekstā lietotās pieturas zīmes gandrīz visos gadījumos² atbilst

žāks (K. Dvořák) norāda vienīgi (716sk.), ka Čelakovskis, gan tikai uz neilgu laiku, pievērsies arī latviešu valodai, ko liecinot mūsu apceramās dziesmas tulkojums čehu valodā.

¹ Stendera gramatikas 2. izdevumā šē pretī stāv latviskais teksts, ar ko arī izskaidrojams teksta iekārtojums isās rindās. Turpretim 1. izd. latviskais teksts ir tikpat garās rindās kā Čelakovskim, jo tur, kā jau vairākkārt aizrādīts, nebija vācu tulkojuma un līdz ar to nebija vajadzības teksta rindas īsināt. Tas, manuprāt, nerunā pretī domai, ka Čelakovskis tdz. pārņēmis no 2. izd., jo viņš šo dziesmu varēja pārrakstīt tā, lai katra divrinde veidotu vienu rindu.

² Čelakovskis līcis aiz *galliná* semikōlu, kamēr Stenderam abos izdevumos ir kommat. Aiz *schkettere* Čelakovskis līcis (tāpat kā Stenders 1. izd.) kōlu, kurpretim Stendera 2. izd. te ir punkts.

Stendera gramatikas 2. izdevumā lietotajām, kas 9 gadījumos atšķiras no pieturzīmēm 1. izdevumā¹.

Tāpēc domāju, ka par Čelakovska latv. tdz. čechu tulkojumu, kas līdz šim nebija pazīstams un kas padara čechu valodu par ceturto (pēc vācu, holandiešu un angļu), kurā parādās kādas latv. tdz. tulkojums, var pagaidām spriest tā: Čelakovskis latv. tdz. rindas *Dohd man, mahmin, to meitinu ...* būs atradis Stendera gramatikas 2. izdevumā un, izmantojot tur atrodamo vācu tulkojumu, tās pārtulkojis čehiski. Nav, protams, noliedzama arī varbūtība, ka Čelakovskim bijuši piesniedzami abi Stendera gramatikas izdevumi, kaut gan tas maz ticams.

Čelakovska manuskriptos būtu jāmeklē tuvākas ziņas ir par šo tulkojumu, ir par to, kur Čelakovskis ieguvis latvisko oriģinālu, pie kam iespējams, ka tur atradīsies vēl citas latv. tdz. ar vai bez tulkojumiem.

Beidzot vēl jāaizrāda, ka Čelakovska vārds ir jau samērā sen pazīstams latviešu rakstniecības vēsturē, jo populārā dziesma *Nevis slinkojot un pūstot* ir Čelakovska dzejoļa *Ne horoucnost povalečnā* ļoti brīvs tulkojums mūsu valodā, ko veicis Juris Alunāns². Tā ir gadījies, ka latvieši neapzinoties ir padarījuši nemirstīgu tā vīra dzeju, kas jau 1822. g. pievērsās latviešu tautas dzejai.

Die älteste čechische Übersetzung eines lettischen Volksliedes

In einem Brief F. L. Čelakovskýs (1799—1852) vom 27. April 1822 an J. V. Kamarýt findet sich die älteste — bisher nicht beachtete — Übersetzung eines lettischen Volksliedes ins Čechische, die hier abgedruckt wird. Das lettische Original scheint Čelakovský der 2. Ausgabe von G. F. Stenders Lettischer Grammatik (Mitau 1783) entnommen zu haben.

¹ Tā, piem., vārds *mahmin* Stendera 1. izd. nav ietverts kommatos, bet otrā ir, utt.

² Čelakovska oriģināls ir 92. dzejolis viņa krājumā *Růže stolistá*. Šis krājums pārspiests, piem., izdevumā *Sebrané spisy F. L. Čelakovského*, sv. 2, Praha 1916, kur šis dzejolis atrodams 59. lpp. Kā norādīts Juŗa Alunāna kopoto rakstu 1. sēj., Rīgā 1930, 494. lpp., tad *Nevis slinkojot un pūstot* pirmo reizi iespiests krājumā *Sēta, Daba, Pasaule* 1, 1860, 3. lpp.

Andrejs Johansons

Kristofs Harders un latviešu tautas ticējumi

Karaļaučos dzimušais Rubenes mācītājs, vēlākais Valmieras prāvests Kristofs Harders (1747—1818) piederēja pie labākajiem latviešu valodas pratējiem sava laikmeta vāciešu vidū. Kr. V. f. Brokhūzens 1827. g. 13. septembrī, ievadīdams Latviešu Literārās Biedrības pirmo sanāksmi, savā latviski teiktajā runā, starp citu, norādīja: „Pēc veca tēva Stendera laika to strādnieku tik labi iekš Kurzemes, kā iekš Vidzemes nav pietrūkuši, un vārdi gan drīz pret vārdiem stāv. Vidzemei arī savs godīgs meisteris Arders ir bijis. Ir mūsu ļaudis ir dziedājuši, mācījuši, rakstījuši, mums arī godājami zelles ir bijuši un ir vēl tagad, kas Stenderam un Arderam ir pakaldzinēj'šies ...”¹ Un mazliet tālāk, raksturojis jaunās biedrības mērķus un nodomus, Brokhūzens izsaucas: „Ak Jūs vecs-tēvi, Stenders un Arders! kā liksmi būtut Jūs palikuši, kad Jūs šo dienu būtut redzējuši, kur Kurzeme un Vidzeme sabiedrojās jūsu mīļiem Latviešiem par labu strādāt! Ak kaut šo dienu būtut redzējuši, kur tās valodas dēļ, kuŗas pēc Jūs jau esat tik daudz darbojušies, viena savāda sabiedrošana ir cēlusies, ko pats augstais un varenais Zemes-tēvs ar savu vārdu un ziegeli ir apstiprinājis!”² Seko solījumi, ka biedrība aizvien darbošoties Stendera un Hardera garā. Līdzīgi spriedumi par Harderu kā teicamu latviešu valodas pazinēju un pētnieku lasāmi arī vēlāk³, lai gan dažkārt viņam pārņemta pārlicīga provinciālismu skaušana⁴.

Hardera intereses īstenībā bija plašākas, nekā rāda viņa pieticīgais publikāciju skaits, kur līdzās piezīmēm un papildinājumiem Stendera gramatikai atrodamas vēl garīgas dziesmas, latviešu ābece un *Rēķināšanas Grāmatiņa ne priekš visiem tumšiem Ļaudīm, bet*

¹ Magazin, hrsg. v.d. Lett. Lit. Ges. I, Mitau 1828, 8.

² Turp. 10.

³ Sal. E. Blese, *Latv. lit. vēsture*, Hanavā 1947, 263sk.

⁴ A. Augstkalns, *Mūsu valoda, viņas vēsture un pētītāji*, Rīgā 1934, 18.

tiem vien par labu sarakstīta, kas Gudrību un gaišu prātu cienī, pavāru grāmata, Vidzemes zemnieku likumu tulkojums utt.¹ Lai nebūtu atkarīgs no dārgajām pilsētu spiestuvēm², Harders — tāpat kā Rūjienas mācītājs G. Bergmanis — bija iekārtojis savu mājas spiestuvi. Tā kā Rubene atrodas Ķieģelmuižas tuvumā, tad Hardera izdevumos pēdējā parasti minēta kā izdošanas vieta; reizēm, sākot ar 1785. gadu, tomēr atzīmēts arī „Rubbenēs“. Tur, blakus citiem darbiem, iespiesti Hardera sakārtotie un paša pierakstītie deviņi Vidzemes latviešu kalendāri — pirmais 1782., beidzamais 1790. gadam. Kalendārā „uz to 1785. gadu“, starp citu, ievietots kāds dzejolis, kam pievēršama uzmanība, jo tas apgaismo zīmīgu sektoru Hardera darbībā, kas līdz šim mazāk ievērots.

Dzejoļa virsraksts ir *Tā Krusta Sviēšana uz Durvīm*, un tas aptver pavisam 16 pantu, aizpildīdams pēdējās astoņas no kalendāra 48 nenumurētajām lappusēm. Sacerētājs ironiskā, beigu daļā pat mazliet obscēnā tonī vēršas pret pagāniskiem ticējumiem latviešu tautā un it īpaši pret „mīlām vecām Māmiņām“, kas visrūpīgāk sargot „tās Ticības, ko Tēvu Tēvi cienījuši“³. Ceturtajā pantā šādi konstatējumi:

Jau Mahjaskungs un Leetowens
 Jau Lizepurs un Pimpodsens
 Gan retti ween tohp peeminneti:
 Tik Behrns wehl bihstahs Bibbuļa.
 Drihs Puhķis Burwis Raggana
 Gan arr tapat taps netizeti⁴.

Kā viss dzejolis, tā jo sevišķi tikko citētais pants liecina, ka Harders — pretēji vairumam sava laika mācītāju — nav ikušu garu un pārdabisku būtņi, ko tauta cienīja vai no kā baidījās, bez jebkādam pārdomām identificējis ar „to vellu“ vai „to sūdu“, bet gan centies orientēties šo priekšstatu pasaulē. Protams, tūlīt jājautā, par cik

¹ Sal. J. F. v. Recke u. K. E. Napiersky, *Allg. Schriftsteller- u. Gelehrten-Lexikon* etc. II, Mitau 1829, 181skk un J. Misiņš, *Latv. rakstniecības rādītājs* I, Rīgā 1924, 657sk. Vairākas Hardera vēstules publicējis Āronu Matīss, *Latv. Lit. (Latv. Draugu) Biedrība savā simts gadu darbā*, Rīgā 1929, 11, 100, 358sk.

² Sal. I. Neander, *Die Aufklärung in den Ostseeprovinzen*, *Balt. Kirchengeschichte*, hrsg. v. R. Wittram, Göttingen 1956, 141.

³ Visi substantīvi dzejoli rakstīti ar lielo sākuma burtu.

⁴ Šai pantā, transkribējot no fraktūras, ievērotas visas Hardera ortogrāfijas īpatnības; tekstā sniegtajos citātos rakstība modernizēta.

viņam tas izdevies un vai viņa zināšanas šai virzienā balstās tikai uz citu sniegtām ziņām, vai uz patstāvīgi vākta materiāla. Palūkosimies vispirms, ko ļauj secināt augstāk minētās rindas.

Jau pats sākums modina zināmu skepsi, jo starp būtņēm, kas „reti vien top pieminētas“, autors nosauc arī Mājas kungu. Ir skaidrs, ka šo sarggaru nedaudzināja, ja klāt bija mācītājs vai citi vācieši: tādas rīcības rezultāts būtu vienīgi pārmetumi un sodi par „elkdievību“. No otras puses, gluži droši zinām, ka Mājas kunga kults Hardera laikmetā bija Latvijā ļoti izplatīts un ka vietām tas pastāvēja vēl līdz 19. gs. vidum. Pret Mājas kungu, iznīcinādams upurvietas pie kokiem, krāsmatās un citur, enerģiski cīnījās Hardera amatbrālis un draugs Gustavs Bergmanis¹. Nikns Mājas kunga apkārotājs bija Ērgemes mācītājs J. L. Bergers (Börger) tais pašos gadu desmitos resp. ap 1780.g.². Un tomēr — turpat Ērgemē mācītājs P. Karlbloms vēl 1836. g. izcīnīja īstu „krusta karu“ pret Mājas kungu, izpostīdams lielu skaitu tā mitekļu resp. kulta vietu. Karlbloma rūpīgās piezīmes, kas fragmentāri iespiestas daudzos izdevumos, bet kuŗu pilnīgo tekstu publicējis V. Heine³, ir chronoloģiski vēlīns, taču visvērtīgākais literārais avots Mājas kunga problēmas pētniekiem. Ziņas par Mājas kunga cienīšanu un upuriem viņam atrodam arī šeit neminētos avotos no 18. gs. beigām⁴, bet laba tiesa samērā bagātā folkloristiskā materiāla, kā rāda daži personu vārdi, attiecināma uz Mājas kunga kultu vēl pēc Karlbloma laika⁵. Ja nu Harders pieskaita Mājas kungu pie it kā jau daļēji aizmirstiem gariem, tad viņam par to gan būs bijusi ne vairāk kā tikai zināma jausma.

Gluži tas pats sakāms par Mājas kungam līdzās minēto lietuvēnu, kas ne tuvu nevarēja būt aizmirsts 1780. gados, jo tiklab latviešu pasaku un teiku, kā tautas ticējumu krājumi rāda, ka tas daudzināts vēl nesenā pagātnē⁶. Ka, piem., Augšzemē ticība lietuvēnam

¹ E. v. Bergmann, *Von unseren Vorfahren I*, Berlin 1896, 196sk.

² Sal. A. Švābe, *Kāda mācītāja dzīve*, Stokholmā 1958, 120sk un W. Mannhardt, *Letto-Preussische Götterlehre*, Rīga 1936, 512.

³ W. Heine, *Die Vernichtung heidnischer Opferstätten im Kirchspiel Ermes durch Pastor P. Carlblom i. J. 1836*, Sitzbr. d. Ges. f. Gesch. u. Altertumskunde d. Ostseeprovinzen Russlands a. d. J. 1913, Rīga 1914, 214skk.

⁴ Sal. W. Mannhardt, op. cit., 511, 619, 629.

⁵ Sal. Mājas kungam veltītās nodaļas P. Šmita krājumos *Latv. pasakas un teikas XIII*, Rīgā 1936, 248skk un *Latv. t. ticējumi*, Rīgā 1940/41, 1178skk, kā arī P. Šmita rakstu *Mājas-kungs*, IMM 1933, 7/8, 61skk.

⁶ Sal. *Latv. pas. un teikas XIV*, 465skk un *Latv. t. tic.*, 1077skk.

pastāvējusi līdz 19. gadsimta beigām, liecina arī Jāņa Jaunsudrabiņa *Baltās grāmatas* 1. daļā ievietotais tēlojums par Jankamāti, kur pusgraudnieka dēls izsaka domas, ka viņa pirtiņā palikušo vecomāti droši vien mazliet pajāšot lietuvēns, bet autora māte pēc tam notēlo savam ziņkārajam zēnam šī „ķēma“ izskatu un nedarbus¹.

Diskutējamā panta otrā rindā mūs pārsteidz ērnotie vārdi Liccepurs un Pimpodzēns. Jau skaņu sastats rāda, ka pirmais nevar būt latvisks, un droši apgalvojams, ka Harders šo vārdu nav vis dzirdējis no tautas mutes, bet gan aizguvis no Jēkaba Langes vārdnīcas, kur lasām: „Lizzepurns, soll den Luzifer vorstellen“². Harderam laikam licies, ka te runa par kādu latviešu dievu, kaut Lange aizrāda tikai uz Lūciferu latviskojumu. Jāpiebilst, ka Pumpura *Lāčplēši* starp ļaunajiem gariem sastopam kādu Likcepuri, kuŗa etimoloģija šķistu it kā latviska, bet kas arī, bez šaubām, atvedināms uz to pašu Lūciferu.

Vēl nelādzīgāks pārpratums, cik vērojams, ir pamatā Hardera „Pimpodzēnam“. Domāju, ka arī šai gadījumā viņa avots ir Langes vārdnīca, kur atkārtoti un samērā plaši aprakstīts „pimpolis“, t.i. nevis kāds obskūrs dievs vai gars, bet reāls latviešu zīlnieku instruments. „Dieses Pimpolis“, raksta Lange, „ist eine kleine wächserne Kugel; das Wachs dazu wird von Altar-Lichtern, wol gar aus neuen Kirchen genommen, an einem gezwirnten Faden in freyer Luft gehalten, da denn die Kugel natürlicher Weise drehet. Aus dem Drehen wird geweißaget“³. Griezdamies pimpolis atklāj zagļus un paslēptus priekšmetus⁴. Langes aplūkotās izdarības ietelp tai mantikas nozarē, ko dēvē par keromantiju (zilēšanu ar vasku) un kas savulaik Latvijā bijusi visai izplatīta; kādā jezuītu 1734. g. ziņojumā no Daugavpils sīki notēlots arī švirbusts (Szwyrbusts), rīks, kas pilnīgi identificējams ar pimpoli⁵. No Langes pimpoļa Harders

¹ J. Jaunsudrabiņš, *Baltā grāmata* I, Rīgā 1923², 94sk.

² J. Lange, *Vollständiges deutschlettisches u. lettischdeutsches Lexicon*, Mitau 1777 II 179. „Lizzepurns“ puslīdz droši ir iespieduma kļūda „Lizzepurns“ vietā; tādu kļūdu Langes vārdnīcā vispār daudz, jo šis darbs, kā zināms, pieredzēja raibus un mainīgus likteņus, un tā korrektūru nelasīja pats autors — sal. C. A. Berkholtz, *Jakob Lange, Generalsuperintendent von Livland*, Rīga 1884, 126sk un 194sk.

³ Lange, op. cit. I, 565.

⁴ Turp. I, 565 un I, 316.

⁵ *Fontes hist. Latviae Soc. Jesu* I, coll. J. Kleijntjens, Rīga 1940, 400. Par šiem keromantijas rīkiem plašāk A. Johansons, *Jakob Lange och lettisk mantik*, Årsbok 1955—1956 utg. av sem. i slaviska språk etc., Lund 1960,

būs vispirms neveikli atvasinājis „Pimpodzēnu“ un tad, nopietnāk nepadomādams, piebiedrojis to pārdabiskām būtņēm.

Par dzejoļa turpinājumā minēto bibuli (resp. bubuli), pūķi, burvi un raganu nav iemesla pieņemt, ka Harders tos iepazīnis kādos literāros avotos. Bubulis un pūķis bija pārdabiski radījumi (pēdējais gan reizēm arī fetišs); burvī un raganā iemiesojās zināmas imateriālu spēku projekcijas. Tomēr visu viņu spēka potenciāls ļaužu uztverē bija zemāks nekā Mājas kungam — garam, no kuŗa vislielākā mērā atkarājās mājas, saimes un ganāmpulku labklājība. Tādēļ šo „kungu“ cienīja un bijāja daudz vairāk, atturoties klāstīt jebko par viņu svešiniekiem — un vismazāk jau mācītājam, kamēr par pūķiem vai raganām neapšaubāmi klīda valodas arī Rubenē, tāpat kā citur. Turklāt — veltīgas izrādījās Hardera cerības, ka tie „drīz ar tāpat taps neticēti“. Cik stipra bija, piemēram, ticība pūķim paša Hardera laikmetā, norāda fakts, ka Vecais Stenders, kas savā didaktiskajā dzejā pūlējās būt „tautisks“ un allaž palikt zemnieka priekšstatu aplokā, *Ziņģu lustēs* vairākkārt piemin pūķi veidā, kur, par spīti autora negatīvajai attieksmei, skaidri nomaņāma šī „mantas vilcēja“ ciešā integrācija tautas apziņā¹. Līdzīgu ticību vēl vismaz 19. gadsimta vidū, neatkarīgi no folkloristiskā materiāla, apstiprina kaut Laubes Indriķa 1884. g. publicētais tēlojums *Beidzamais burvis*².

Pārējie Hardera dzejoļa panti mazāk nozīmīgi, un vēl pieminamas tikai rindas, ar kuŗām viņš ievada savu tiešo uzbrukumumu nekristīgai „krusta sviešanai“:

Reds, Jums irr schahda Mahziba,
Ka Seemas Swehtku Wakkarâ
Buhs Krustu sweest uz wissahm Durwim³.

Liekas, ka te atzīmēts tiešs novērojums, jo zinām, ka krusta sviešana resp. vilkšana uz durvīm Ziemsvētku vakarā bija populāra visos Latvijas apgabalos un būs tāda bijusi arī Hardera novadā; ar to cerēja aizsprostot ceļu ļauniem gariem, burvjiem un slimībām⁴.

61sk. Par keromantiju Latvijā vispār sal. K. Straubergs, *Latviešu burāmie vārdi* I—II, Rīgā 1939/41, 127, 132, 502 u.c. un *Latviešu tautas paražas* I, Rīgā 1944, 476skk.

¹ Sal. Vecais Stenders, *Dzīve un darbi* I, Rīgā 1938, 148 un 170.

² *Laubes Indriķa raksti* I, Rīgā 1939, 209sk.

³ Sk. 4. piez. 36. lp.

⁴ Sal. *Latv. t. ticējumi*, 2079sk.

Tā mēs redzam, ka ap 1784. g. Hardera zināšanas par latviešu ticējumiem vēl bija visai ļodzīgas: daži pareizi konstatējumi tur sajuka ar maldiem un aplamībām. Taču viņa darbs šai virzienā neapsīka, un viņš ir atstājis kādu folkloristisku manuskriptu, kas pēc A. Švābes ziņām ietver plašākus ticējumu aprakstus un „kuŗa sarakstīšanas gads nav zināms, bet nepārprotami tas sacerēts 18. gadsimta otrā pusē“¹. Tā kā šis manuskripts pašlaik nav pieejams un par to grūti spriest pēc Švābes nedaudzajiem citātiem, tad jāatturas no hipotezēm; tomēr var sacīt — ja tur atrodams materiāls ar nopietnu vērtību, tad rakstam jābūt sacerētam krietni pēc 1784./85. g. Tobrīd, kā apliecina augstāk komentētais dzejolis, Harders vēl neattaisnoja Švābes augsto uzslavu, ka tas bijis „šķiet ... vienīgais Vidzemes latviešu daļas mācītājs, kas nav turējis par grēku sistēmatiski vākt mūsu tautas ticējumus“².

Savā dzejoli Harders, kā norādīts, bija aizguvis „Liccepuru“ un, visai patīkami, arī „Pimpodzēnu“ no Langes. Bet laba daļa Langes ziņu par īstiem un šķietamiem latviešu ticējumiem (taču ne Liccepurs un pimpolis!), kā pārliecinājos nesen salīdzinādams, ir patapināta no mūsu Kristofa Hardera brāļa Johana Jēkaba Hardera raksta par latviešu reliģiju, paražām utt., kas 1764. g. iespiests žurnālā *Gelehrte Beiträge zu den Rigischen Anzeigen*³. J. J. Harders savukārt balstās uz Simona Grūnava, J. Maletija un citiem 16. gs. autoriem⁴, piedēvēdams viņu minētos prūšu un leišu dievus latviešiem. Ar to bija likts pirmais pamats pseudoklasicisma garā veidotam latviešu maldu panteonam, ko cītīgi turpināja celt Lange, kuŗš ne tikai bez kritikas pārņēma J. J. Hardera materiālu, bet vēl to sabojāja ar patvaļīgām, fantastiskām etimoloģijām. Tomēr varam konstatēt, ka Lange meklējis un izmantojis arī citus avotus un

¹ Švābe, op. cit., 180.

² Turp.

³ *Untersuchung des Gottesdienstes, der Wissenschaften, Handwerke, Regierungsarten und Sitten der alten Letten*, Gel. Beiträge z.d. Rigischen Anzeigen, 1764, St. II (9—16), V (33—40), VII (49—56), XII (89—96). Visus pierādījumus tam, ka šis anonīmi iespiestais raksts J. J. Hardera sacerēts, sk. L. Arbusow, *Herder und die Begründung der Volksliedforschung im deutschbaltischen Osten*, Im Geiste Herders, hrsg. v. E. Keyser, Kitzingen a.M., 1953, 157. L. Adamovičs savā pētījumā *Senlatviešu reliģija*, Vēstures atziņas un tēlojumi, F. Baloža red., Rīgā 1937, 46, šo un vēl otru turpat *Gel. Beitr.* 1761. g. iespiestu J. J. Hardera rakstu maldīgi, lai gan ar jautājuma zīmi, piedēvē Kristofam Harderam.

⁴ Gel. Beiträge II, 15sk.

literātūru¹, turpretim Vecais Stenders, darבודamies gar „panteonu“ savas latviešu gramatikas 2. izdevumā (1783), vienkārši ekscerpējis un vietām drusku modificējis Langes izteikumus, pie tam noklusējot, ka tos lietojis. Stendera nozīme latviešu reliģijas vēsturē — par spīti tam, ka jau P. Šmits aizrādīja uz viņa atkarību no Langes² — ir nesamērīgi pārspilēta; ja arī latviešu pseudopanteona radīšana, kaut cildenā nolūkā, nav nekāds vēsturisks nopelns, tad tomēr šis panteons būtu vienmēr saistāms nevis ar tā populārizētāju, kāds bija Stenders, bet gan ar dibinātājiem — J. J. Harderu un Langi.

Johans J. Harders (1734—1775) — mācītājs Suntažos, tad Jēkaba baznīcā Rīgā un beidzot jaunā Rīgas liceja direktors — bija ļoti izglītots vīrs, kas tulkoja vāciski Voltēra un Al. Poupa (Pope) rakstus, interesējās par Lietuvas vēsturi, Vidzemes vēsturisko ģeografiju un, kā jau teikts, par latviešu tautas kultūru³. Viņš bija tuvs mūsu tautas dziesmu „atklājēja“ J. G. Herdera paziņa⁴, bet ar Veco Stenderu korrespondēja par latviešu „ziņģu taisīšanas“ problēmām, arī pats mēģinādams latviski dzejot⁵.

Ar uzsvāru mums jāvaicā, vai tā nebija Johana Jēkaba Hardera labvēlīgā ierosme, kas lika viņa jaunākajam brālim Kristofam pievērsties latviešu ticējumiem un folklorai vispār. Bez tam: latviešu kultūras vēsturei labi pakalpotu tas, kam izdotos, par cik vēl iespējams, noskaidrot un tuvāk apgaismot brāļu Harderu atsevišķos un kopējos sakarus ar Jēkabu Langi⁶.

Christoph Harder und der lettische Volksglauben

Der Verf. behandelt Christoph Harders (1747—1818) Ansichten über den lett. Volksglauben und über seine literarischen Quellen. Als Gründer des lett. Pseudopanthens sind Joh. Jak. Harder und J. Lange (und nicht G. Fr. Stender) zu betrachten.

¹ Sal. W. Mannhardt, op. cit., 617skk.

² P. Šmidts, *Latviešu mitoloģija*, Maskavā 1918, 7.

³ Sal. Recke u. Napiersky II, 185skk; Arbusow, op. cit., 155sk.; Švābe, op. cit., 142skk.

⁴ Arbusow, op. cit., 155.

⁵ Vecais Stenders, op. cit., 55skk.

⁶ Laikā, kas pagājis starp augstāk sniegtā raksta sacerēšanu un iespiešanu, man ir izdevies iegūt kā iepriekšējā 1p. minētā Kr. Hardera folkloristiskā manuskripta fotokopiju, tā šī manuskripta tekstu, ko līdz ar isām piezīmēm publicējis N. Bušs Rīgasche Rundschau 1920. g. 160. nr. Šis vērtīgais materiāls, ko ceru plašāk aplūkot citā gadījumā, tomēr neliek grozīt šai manā rakstā izteikto vispārējo viedokli.

Kārlis Draviņš

Kristofora Fīrekera manuskripti par latviešu skaņu izrunu

1. § Kaut gan Kristoforam Fīrekeram ir izcila vieta latviešu vecāko autoru starpā, par viņa dzīvi joprojām zinām gaužām maz. Tāpat stipri robainas ir ziņas par viņa darbiem, un to manuskripti turpat vai it visi pazuduši; arī t.s. Fīrekera vārdnīca, spriežot pēc rokraksta, nav viņa paša rakstīta.

Meklējot pēc Fīrekera manuskriptiem, Jānis Straubergs sprieda, ka pazīstamais Hespe savā laikā ieguvis kādas Fīrekera sacerētas garīgas dziesmas rokrakstu un pēc tam šo tekstu uzdevis par savu¹. L. Arbuzovs, publicēdams latviešu valodas gramatiku, kas ierakstīta pazīstamajā M. Bichnera albumā² (t.s. anonīmo grt.³), par tās autoru spriež⁴, ka ... *pirmā acūmirklī gan varētu domāt par Kr. Fūrekeru*, bet vēlāk atzīst⁵, ka ... *tā nevar būt Fūrekera darbs*. Arbuzovs tā visai pamatoti secina, salīdzinājis Bichnera ierakstus ar Adolfiga izdoto 1685. gada latv. grt.⁶, kas visumā ir Fīrekera darbs⁷.

¹ Personīga saruna ar šī raksta autoru. Motivācija — Hespem visas dziesmas vājas, tikai viena vienīga ļoti laba.

² L. Arbuzovs, *17. g. s. latviešu gramatika bij. Kurzemes hercogu bibliotēkā Pēterpilī*, FBR 5, 1925, 106skk; sal. K. Draviņš, *Latviešu gramatikas materiāli Mārtiņa Bichnera albumā*. In hon. Endz., 107skk.

³ Še vienkāršības dēļ tiek saukta par Bichnera gramatiku.

⁴ *Op. cit.*, 109.

⁵ Turp., 110.

⁶ *Erster Versuch/ Einer kurtz-verfasseten Anleitung/ Zur Lettischen Sprache/ überreicht von HENRICO ADOLPHI, ... Mitau 1685.*

⁷ Sal. K. Draviņš, *Christophor Fūreckers, Adolphis und anderer Anteil an der lettischen Grammatik vom Jahre 1685*, SprB 6, 1956, 30skk, un tur minēto literātūru.

2. § Iepazīšanās ar Bichnera albuma fotokopijām¹ atļauj precīzākus spriedumus par tur uzejamo latv. tekstu avotiem. Tā, pārredzot Bichnera grt. materiālus to īstajā secībā², izkārtojumā un rakstībā, neapšaubāmi jākonstatē, ka, pirmkārt, albumā tos ierakstījis pats Bichners³, otrkārt, šī t.s. Bichnera grt. nav vis kāds vienlaids darbs, bet tā ir nesaderīgu, vietumis pat pretrunīgu materiālu konglomerāts⁴. Treškārt, redzams, ka Arbuzovu maldinājis viņa paša uzskats, it kā Bichnera latv. grt. būtu viengabalaina (t.i. būtu viena autora darbs⁵).

Šīni sakarā jāpasvītā, ka pašā Bichnera albumā šiem latv. grt. materiāliem nekāda kopēja titula nav. Tāds tomēr būtu gaidāms, ja to paraugs būtu bijusi kāda (kaut minimāli īsa) valodas mācība. Redzams, ka arī pats Bichners šos ierakstus par šādu viengabalainu grt. nemaz nav turējis un tā arī atstājis bez kāda koptitula.

3. § Mūsu apskatā nozīmīgā Bichnera gramatisko materiālu daļa ir to sākuma posms: *Kurtzer Bericht der Lettischen Buchstaben und deren Pronunciation*⁶. Arbuzovs savā publikācijā jau izdarījis salīdzinājumu ar attiecīgām vietām 1685. g. latv. grt. tekstā. Abu tekstu zināma līdzība⁷ jau arī būs vedinājusi Arbuzovu „pirmā acumirkli” domāt par Fīrekeru kā par Bichnera latv. grt. materiālu īsto autoru, kurpretim tālākā grt. tekstā šādu līdzību var saskatīt vairs tikai retā kādā vietā⁸.

4. § Ko var dot 1685. gada (Fīrekerā) gramatikas un Bichnera latv. materiālu 1. daļas salīdzinājumi un sīkākas analīzes?

Pirmkārt, neapšaubāmi skaidrs, ka šie Bichnera grt. materiāli nav noraksts no 1685. g. Fīrekerā grt. (resp. no kāda tās ms): iespiestajā darbā attiecīgā daļa par latv. skaņu izrunu⁹ nesalīdzināmi plašāka. Otrkārt, Bichnera materiāli nav arī izraksts no 1685. g. grt. ms, jo satur tekstu, kā iespiedumā nemaz nav¹⁰. Bez tam al-

¹ Sal. Draviņš, In hon. Endz., 107skk.

² Turp., 109skk.

³ Arbuzovs, *op. cit.*, 108; Draviņš, In hon. Endz., 107sk.

⁴ Problēmu, kas ir Bichnera grt. atsevišķo daļu avoti, šī raksta autors cer skart kādā citā publikācijā.

⁵ Sal. FBR 5, 107skk.

⁶ Bichnera albumā 3—5, Arbuzova publ. FBR 5, 111sk.

⁷ Sk. FBR 5, 111sk, parīndes.

⁸ Turp., 113skk.

⁹ *Anleitung*, 1—9.

¹⁰ Sal. vācu un latv. piemērus pie burtiem *a, ā, e, ē* u.v.c.

bumā sastop arī latīniskus skaidrojumus, kamēr 1685. g. grt. attiecīgās vietās ir tikai vācu un latv. teksts.

No otras puses pilnīgi jāpievienojas Arbuzovam, kas, kā jau minēts, konstatējis līdzību Bichnera ierakstu un 1685.g. grt. atsevišķu vietu starpā. Šī līdzība uzejama, pirmkārt, skaņu izrunas norādījumu formulējumos, piem. pie (īsā) *a* (albuma 3. lp.): *ā. wird kurtz außgespr. ...*; 1685. g. grt. (2. lp.): *A/ a. Wird kurtz außgesprochen ...*, vēl citus piem. skat. Arbuzova rakstā FBR 5, 111sk, parindēs. Otrkārt, jo zīmīgi ir, ka sakrīt vesela rinda doto piemēru vārdu. Iespējamā grt. to pie katra burta parasti ir vairāk, bet to starpā daudzās vietās ir arī tieši tie, kas stāv albuma tekstos. Tā pie atsevišķiem burtiem uzejam:

Bichnera albums: ¹	Fīrekera (1685.g.) grt.:
a: <i>kasa. Ziege</i>	<i>Kasa/ Die Ziege</i>
ē: <i>Ēna. Schatten, Mers. Maaß</i>	<i>Ehna/ der Schatten. Mehrs/ das Maaß</i>
g: <i>Poggen. Roggen</i>	<i>Roggen/ Pogge</i>
ġ: <i>Brügge, Mügge. ut Sogis, ein Richter</i>	<i>Brügge/ Mügge. Als/ Sohgis/ der Richter</i>
i: <i>is. auß Siwis. Fische liks &c.</i>	<i>is/ auß. Siws/ der Fisch. liks/ er wirds lassen...</i>

Vairāk vai mazāk identi piemēri uzejami arī tālāk — pie burtiem *ī, j, k, ķ, m, n, ņ, o (=uo), p, r, z, s, ž, š, t, u, ū, c*.

Jau pats ļoti lielais līdzīgo piemēru skaits neatvairāmi spiež domāt par kopīgiem paraugiem, bet īpaši dužas acīs, ka vietumis pie viena un tā paša burta sastopami vairāki līdzīgi latviešu un vācu piemēri reizē, skat., piem., burtus *ġ, i, k, ņ* u.v.c. Tāda saskaņa nepavisam nav iespējama dažādu autoru gluži patstāvīgos darbos. Tāpēc pilnīgi droši var apgalvot, ka Bichnera albuma ierakstu šīs daļas paraugs nāk no tā paša autora spalvas, kas sarakstījis 1685.g. grt. fonētikas nodaļu.

5. § Kas ir bijis šis abu minēto darbu kopējais autors?

Tas nevar būt Bichners, kas, kā skaidri redzams no albuma ierakstiem, pats visai vāji pratis latviski un turpat tālāk ierakstījis citus grt. materiālus pavisam veclaicīgā rakstībā un stipri kļūdainus. Tas nevar būt arī Adolfijs, jo Bichnera grt. materiāli var būt ierakstīti albumā starp 1667. un 1677.g.², visticamāk jau priekš 1674.g.,

¹ Oriģināla virgulētie vokāļi iespiesti še ar nāsālēto burtu zīmēm.

² Sal. Arbuzovs, *op. cit.*, 109; Draviņš, In hon. Endz., 112.

kad viņš stājās mācītāja darbā Engurē¹ — tātad ap kādu 1670.g. vai nedaudz vēlāk. Par Adolfiju turpretim zināms, ka viņš gar latv. grt. jautājumiem strādājis daudz vēlāk — tikai 17. gs. 80-os gados, kad sagatovoja iespiešanai 1685. g. grt.² Laika distance šē pārāk liela. Nav arī iespējams, ka Adolfijs būtu plašās un sīkās fonētikas daļas autors 1685. g. gramatikā³. Mums zināmie fakti un apsvērumi spiež domāt, ka tas var būt tikai Fīrekers, kas savu stipri plašo grt. (kāds cits tās ms bijis vēl pilnīgāks!⁴) nekādā ziņā nebūtu varējis atstāt bez jebkāda paskaidrojuma par latv. valodas skaņu raksturu un burtu tipiem⁵. Bez tam — ja šī fonētikas daļa būtu kāda cita autora, piem. Adolfiga paša vai kāda viņa līdzstrādnieka⁶ sarakstīta, būtu jāgaida, ka par tik lielas jaunas daļas pievienošanu Adolfijs būtu kaut ko piebildis. Bet tā vietā 1685.g. grt. (uzrunā lasītājam) ir tikai Adolfiga nožēla, ka viņš nav spējis šo Fīrekeru darbu necik ne paplašināt, ne uzlabot.

6. § Arī vēl citi fakti spiež domāt par Fīrekeru kā par Bichnera grt. 1. daļas parauga autoru: tur latv. vārdi rakstīti ar virgulētiem gaišiem vokāļiem un arī ar pārsvītrātiem *l*, *β* un *z* burtiem (*s*, *š* un *č* apzīmēšanai). Šāda t.s. Fīrekeru rakstība uzejama autentiskā viņa ms⁷, un ir konstatējams, ka tā bijusi arī citos viņa rokrakstos⁸. Neviens cits autors, kas latv. valodā būtu tā rakstījis vēl priekš viņa, nav pazīstams.

Mūsu apskatā visai nozīmīgs vēl ir fakts, ka albuma ierakstu otrā burtu pārskattabulā (5. lp.) virgulēto burtu izruna paskaidrota ar apzīmējumiem t.s. Manceļa rakstībā (*a das ist ah | e ie. (=id est) eh | utt.*)⁹. Tātad šē ir mēģinājums atnest agrāko rakstību un no Manceļa paņēmieniem pāriet uz jauniem. Arī tas spiež domāt par Fīrekeru kā par šīs ierakstu daļas parauga autoru.

¹ Arbuzovs, turp.

² Fīrekeru gramatikas ms Adolfiga rokās bija nonācis vēlu, laikam īsi priekš vai pēc autora nāves (ap 1684—1685).

³ Sal. Draviņš, SprB 6, 38.

⁴ Adolfijs uzrunā hercogam 1685.g. dziesmu grāmatā (sal. L. Bērziņš, *Kristofors Fīrekers un viņa nozīme latviešu literātūrā*, FBR 8, 1928, 218.

⁵ Sal. Adolfiga uzrunu lasītājam 1685.g. latv. grt. (12. nenum. 1p.).

⁶ Sal. Draviņš, SprB 6, 42skk.

⁷ Sk. faksimilus min. L. Bērziņa rakstā, FBR 8, 148sk.

⁸ Sk. Draviņš, *Par Kristofora Fīrekeru grafikas sistēmu un pareizrakstību*, SprB 8, 1957, 43sk; sal. Draviņš, *Vēl par Kristofora Fīrekeru grafikas sistēmu*, SprB 9, 1957, 5skk.

⁹ Sk. Arbuzova public. FBR 5, 112; sal. faksim. SprB 9, 7.

Bez tam vēl var atzīmēt, ka arī paņēmiens, par latv. valodu rakstot, paskaidrojumos jaukt latīņu un vācu valodu, uzejams pašā Fīrekeras darbos, skat. 1685. g. grt. 257sk.

7. § Kādu Fīrekeras ms turēt par Bichnera paraugu atļauj arī abu viņu dzīves vietas un laiks. Pazīstamais dziesminieks, kā zināms no Jāņa Strauberga pētījumiem¹, mūža vēlākos gados ilgāku laiku darbojies Džūkstes novadā, strādādams par mājskolotāju. Par Bichnera dzīves gaitām dažas ziņas var iegūt no viņa albuma ierakstiem²: viņš no Piltenes atnācis uz Zemgali, pie tam Kalnciemā bijis sastopams jau vismaz 1667.g. un tur dzīvojis vēl 1668.g. augustā. Tā abi autori šinī laikā bijuši stipri tuvos kaimiņos, pie tam Bichners arī vēlāk dzīvojis turpat Zemgalē³.

Ja ap kādu 1653.g. Fīrekeram nav vēl bijis nekādas latv. valodas gramatikas, pēc kuŗas Adolfs varētu mācīties⁴, tad vēlāk (ap 1655—1660) viņš varēja būt jau nevien pietiekami pamatīgi apmācījis Adolfsu latv. valodā⁵, bet arī uzrakstījis kādas atbilstošas gramatiskas piezīmes. Protams, ka it svarīga vieta tādās vajadzēja būt norādēm par latv. valodas skaņu izrunu un to apzīmēšanu burtu zīmēm.

Augstāk sacīto summējot, jāatzīst, ka visi minētie mums pazīstamie fakti liecina par labu uzskatam, ka Bichnera albuma latv. gramatikas materiālu 1. daļai pamatā ir kāds Kristofora Fīrekeras manuskripts.

8. § Ko var tuvāk spriest par šo (tagad pazudušo) Fīrekeras darbu?

Mums pieejamie fakti un dažādi apsvērumi atļauj sekošos spriedumus.

1) Bichnera paraugs ir bijis ms, bet ne iespiests teksts, jo ap 1667—1677 vēl neviena latv. valodas mācība (atskaitot Rēhūzena darbu un Einhorna traktātu) nav bijusi iespiesta. Nav arī pazīstams neviens latv. teksts, kas būtu iespiests t.s. Fīrekeras rakstībā.

2) Bichnera paraugs nav bijis tik garš kā attiecīgā daļa 1685.g. latv. grt., kur paskaidrojumi plašāki un piemēru skaits gandrīz pie visiem burtiem daudz lielāks.

¹ Sk., piem., J. Straubergs, *Pa pirmā latviešu dzejnieka pēdām*, Brīvā Zeme 1939 (29.VII), 168. nr.

² Sal. Draviņš, In hon. Endz., 111sk.

³ Turp., 112.

⁴ Adolfs 1685.g. dziesmu grāmatā, uzrunā „kristīgam lasītājam“; sal. L. Bērziņš, FBR 8, 219skk; Draviņš, SprB 6, 41.

⁵ Adolfs, turp.

3) Bichnera paraugs nav bijis izvērsts vairāk vai mazāk zinātniskā plāksnē (kā tas ir 1685. g. grt., kur diftongi aplūkoti īpašā grupā, citā atkal pārsvitrātie burti utt.)¹. Tas bijis rakstīts kā īss, vienkāršs, praktisks vadonis, par kādu tas tā arī nosaukts titulā.

4) Bichneram pieejamais paraugs ir bijis patstāvīgs darbs, bez kāda turpinājuma (event. deklināciju pārskata utt.). Citādi Bichners, kas turpat tālāk kompilējis dažādus, pat stipri vājus grt. materiālus, nebūtu vilcinājies norakstīt arī turpinājumu.

5) Bichnera paraugs nav bijis domāts par vadoni neskolotiem, (tie nebūtu spējuši saprast latīniskos skaidrojumus), bet gan izglītotām personām.

6) Šis izrunas vadonis bijis domāts speciāli vāciešiem, kas latviski tikai vēl sāk mācīties (acīm redzot, t.s. „teoloģijas studioziem“, kas sāka gatavoties darbam latviešu draudzēs). Tikai ārzemniekiem vāciešiem varēja būt domāti salīdzinājumi ar alemāņu vai lejjassakšu dialektu.

7) Bichnera paraugs nevar būt bijis pats Fīrekera rakstītais oriģināls, bet kāds tālāks tā pārkopējums. Tā jāspriež, tekstā sastopot dažādus (pie tam nekonsekventus) saīsinājumus². Tie var būt radušies, Fīrekera darbu (resp. tā norakstu) tālāk un varbūt steigā pārkopējot. Uz kādu tālāku pārkopējumu norāda arī dažas konstatējamās kļūdas, piem. *Sakkis* (ar pārsvitrātu *S* (=S, ne Z!)), *pietees* (ne **pītees!*), *rikste* (ar īsu *i!*), tāpat (gaŗā) *Ū* virgulējums ne caur kājiņu, bet caur burta vidu, kas nebūtu bijis gaidāms paša Fīrekera rakstījumā³.

Ka Bichnera paraugs bijis kāds noraksts, ne pats Fīrekera oriģināls, jāspriež arī pēc tādām teksta vietām kā piemēros pie burta *i*: ... *is. auß Siwis. Fische liks &c*. Šis *&c* še gluži nelōģisks — īstenībā būtu jāseko nevis citiem latv. vārdiem, bet gan (analogi kā citos piemēros!) vārda *liks* tulkojumam.

Citur vērojamā rūpība teksta ierakstījumā spiež domāt, ka šis nepilnības un īsinājumi katrā ziņā bija jau Bichnera paraugā.

9. § Augstāk teikto summējot, spriežams, ka Bichners pats nevar būt bijis tiešs Fīrekera skolnieks. Arī aplūkojamo izrunas vadoni viņš nav dabūjis no Fīrekera tieši, bet no kādas citas personas. Tas viņam iedots tikai norakstīšanai, bet ne paturēšanai īpašumā.

¹ 1685.g. latv. grt., 5skk.

² Piem. pie burtiem *c*, *f*, *h*, arī pie burtiem, kas esot lasāmi kā vācu valodā (sal. FBR 5, 111sk).

³ Sal. Draviņš, SprB 8, 42skk.; SprB 9, 5skk.

Šis vadonis nav bijis pats oriģināls, bet tikai kāds tā tālāks noraksts, kur šis un tas jau bijis saīsināts un bija ieviesušās arī kādas kļūdas. Pats šī izrunas vadoņa oriģināls bijis Kristofora Fīreķera sarakstīts, un ar to varam papildināt šī izcilā 17. gs. latviešu autora darbu sarakstu.

Christophor Füreckers Manuskript über die Aussprache der lettischen Laute

Der Verf. untersucht den Anfang der sog. Büchnerschen lettischen Grammatik, stellt fest, dass dieser Teil vom folgenden Text unabhängig sein muss, und kommt zum Schluss, dass eine andere Handschrift seine Vorlage gewesen ist. Ihrerseits ist diese selbst eine Abschrift gewesen. Der ursprüngliche Autor dieser Handleitung über die Aussprache der lett. Laute muss der bekannte Dichter Christophor Fürecker gewesen sein.

Vēra Damberga

J. Raiņa vēstule Valdemāram Dambergam 1913. g. 8. I

Valdemāra Damberga daudzo atstāto manuskriptu un materiālu starpā ir kāda viņam rakstīta Raiņa vēstule. Tā datēta ar 1913. g. 8. janvāri, kad Rainis dzīvoja Šveicē (toreiz Cīrihē), bet V. Dambergs Tartu universitātē studēja klasisko filoloģiju. Dzejdarbi, par kuriem Rainis savā vēstulē atzinīgi izsacījies, ir, laikam, V. Damberga krājums *Bareljeņi* (1909), bet Raiņa pieminētā viņa paša grāmata ir *Gals un sākums* (1912).

Vēstules faksimilam še tiek pievienots pārspiedums modernizētā rakstībā.

Lat. gade kolef!

Lam chum jupso lentuo webstali. Wina if-
kilituaya manas pkranda pas dfruntues
pasta labam isupurban. Wina nif man
labar pua, ka mufu paure talanti no in-
tehgandis is up ista zely: up literaturas lab
darbu pagetmoyas ar pametigam studijam. Pas
agras te nebya, in palitotio dandj mufu kul-
turis attiztibi formali pua. - Juba, kas milledj
formali puzgo Paschinn un - tik raktia puz-
danti. (to milledj waga dandj) (pela puzham),
Juba efte lab. iswebkajufeker blaf. Pas studijam.
No jupso djeje pan wawaja wogast, ka Juba
tejpates up kulturis. Wai Juba newilina an

Studet latouphus weloou, kura nepi-
 zeefchama neums $\frac{1}{2}$ pime forma?
 nu jo. waver tad, kad uelcer tik dany
 pwers up wadojans walu. - Geli gara
 wiofene talenti mitel bakt makstlas
 spfwerdeji makstlas paples del, - munn
 wung toz loti mapne juuns te utsthe daktua-
 nes, weene ptune pen, za juus jan papstha
 jalakuesi rektat itofe un of-htu. no teepker
 wapun pber ofter sters. To tudeal jakt. Now the
 juuns lake kiu fchues in tropomatin durbli,
 kura: fahopem as wibel lecleren iantoeji, kad us
 juus papsthe parsonfke in gande up juus et
 jaulfui: an: pu man prebente.

Palestin profpfi pueziuals in juus //
 7. 8.1.13.

Ļoti godāto kolēģi!

Saņēmu Jūsu laipno vēstuli. Viņa izklīdināja manas šaubas par dzimtenes pasta labām īpašībām. Viņa nes man labas ziņas, ka mūsu jaunie talanti no inteligences ir uz īstā ceļa: uz literatūras lielo darbu sagatavojas ar pamatīgām studijām. Tas agrāk tā nebija un palīdzēs daudz mūsu kultūras attīstībā formālā ziņā. — Jūs, kas mīlat formāli pilnīgo Puškinu un — tik raksturiski — Danti (to mīlēt vajga daudz spēka pašam), Jūs esat labi izvēlējušies klasiskās studijas. No Jūsu dzejas jau varēja nojaust, ka Jūs tiecaties uz kultūru. Vai Jūs neviļina arī studēt latviešu valodu, kuŗa nepieciešama mums kā pirmā forma? Un jo vairāk tad, kad neliek tik daudz svāra uz veidojamo vielu. — Šī gara virziena talanti mīl būt mākslas apspriedēji mākslas pašas dēļ, — mums viņu tik ļoti maz, un Jums te īsti dāvanas, viena zīme jau, ka Jūs jau pašā sākumā rakstāt isi un dzīti no tiešas vajadzības izteikties. To tūdaļ jūt. Novēlu Jums labākās sekmes arī turpmākā darbībā, kuŗai sekošu ar vēl lielāku intresi, kad nu Jūs pazīstu personiski un gaidu uz Jūsu atsaukumi arī par manu grāmatu.

Paliekat sirsnīgi sveicināti no Jūsu

C[īrichē]. 8. 1. [19]13.

Raiņa

Kārlis Plukšs †

***Das Unkraut von R. Blaumanis und P. Roseggers Gidel, der Verschenkte*¹**

Rūdolfs Blaumanis, der als lettischer Bauernsohn zur Welt gekommen ist, bleibt als Dichter dem Stand treu, aus dem ihn das Schicksal hat hervorgehen lassen. Obgleich er auch später mit

¹ Šeit publicējamais apcerējums ir fragments no 1945. g. Tībingenā, Vācijā, satiksmes nelaimē mirušā LU ģermāņu filoloģijas docenta Kārļa Plukša (1906—45) nepabeigtās doktora disertācijas *Das Verhältnis der Novellen und Erzählungen von Rudolfs Blaumanis zur deutschen Literatur des 19. Jhs.*

anderen sozialen Kreisen, mit der höheren Bildungsschicht der Letten und Deutschen in nahe Berührung kommt, hat er doch nie die feste Fühlung mit dem Bauernstand verloren und hat ihn fast ausschliesslich zum eigentlichen Objekt seiner Dichtung gemacht. Hierin berührt er sich eng mit einigen deutschen Schriftstellern, besonders mit Peter Rosegger. Beide, R. Blaumanis und P. Rosegger, kommen vom Lande, beide haben später eine höhere Bildung erworben und treten in der Stadt als Glieder einer gebildeten Gesellschaftsklasse auf, ohne jedoch ihre grossen Sympathien für die Bauernkreise zu verlieren, an denen sie mit ganzer Seele hängen. Sie wurzeln beide im Bauerntum, sind mit der Umwelt der Bauern vertraut, denn allein in der Schilderung des Bauernlebens gelangt ihre dichterische Gestaltung zur vollen Entfaltung.

Der Unterschied in der Stellung der beiden Dichter zum Bauernstand besteht hauptsächlich darin, dass Rosegger dann und wann den Bauern im Gegensatz zum Städter als dessen Feind darstellt¹. Deshalb ist Rosegger nicht immer rein objektiv in der Schilderung des Bauernlebens, im Abwägen dieser beiden Stände zueinander. Den lettischen Schriftsteller dagegen interessiert nicht der Gegensatz zwischen dem Bauern und dem Städter, sondern ihn fesselt das Bauerntum in seiner objektiven Totalität, die reinen Äusserungsmöglichkeiten des bäuerlichen Lebens, ohne diese dem Stadtleben gegenüberzustellen, ohne den Bauern in seinem Verhältnis zum Städter darzustellen. Letzteres Moment erklärt sich hauptsächlich daraus, dass bei R. Blaumanis die moralische Tendenz nicht augenfällig ausgeprägt ist und der Hang zum Erzieherischen ihm ferner liegt, da bei ihm das Ästhetische im Vordergrund steht. Ungeachtet dieser Abweichungen, die sich in den Werken der beiden Schriftsteller kundtun, hat sich Blaumanis von Rosegger nicht nur dadurch gefesselt gefühlt, dass dieser seine Aufmerksamkeit dem Bauernleben widmet, sondern auch durch dessen Optimismus, Lebensbejahung und Humor, die auch in seinem tieferen Wesen begründet liegen.

Die Sympathie des lettischen Bauernschriftstellers zum deutschen äussert sich zuerst praktisch darin, dass Blaumanis einige Erzählungen Roseggers ins Lettische übersetzt hat. Diese Übersetzungen sind aber nicht das einzige Ergebnis seiner Beschäftigung mit Rosegger. Dieser hat in seinen Erzählungen einen unerschöpflichen

---

¹ Siehe Theodor Bruns, *Peter Rosegger, Untersuchungen über seine Erzählungstechnik*, Emsdetten 1930, S. 7. (Diss. Münster).

stofflichen Reichtum bearbeitet, der aus Selbst-Erlebtem und -Erfindenem besteht und der auch dem lettischen Schriftsteller gewisse Anregungen zu einigen seiner Erzählungen gibt. In diesem Zusammenhang sind die Erzählungen Roseggers *Gidel, der Verschenkte*, *Zi-Zii*, *Zi-Zii!*, *Der liebe Gott zieht durch den Wald* zu nennen, die die Entstehung der Blaumanis'schen Werke *Nezāle* ('Das Unkraut'), *Vīndedzēs drīz būs kāzas* ('In Wihndedzes wird es bald Hochzeit geben'), *Andriksons* ('Andriksohn') angeregt haben.

Roseggers *Gidel, der Verschenkte* wie auch *Das Unkraut* von Blaumanis schildern das eigenartige, tragische Schicksal eines von seinen Eltern verlassenen Knaben, den die Unbarmherzigkeit seiner sozialen Umwelt zugrunde richtet. Bei dem näheren Vergleich der beiden Erzählungen ergibt sich, dass sie ungeachtet einiger Berührungspunkte sowohl inhaltlich als auch formal stark auseinandergehen. Die inhaltlichen Veränderungen entstehen dadurch, dass Blaumanis einige Teile des Originals auf ein Minimum reduziert, andere erweitert und so sein Werk mit einem fast vollständig neuen Inhalt ausstattet. Die bedeutendsten inhaltlichen Wandlungen werden aber dadurch hervorgerufen, dass der Charakter des Haupthelden vollständig verändert worden ist, wodurch nicht nur dem ganzen Werke ein neuer Inhalt gegeben, sondern ihm auch ein dramatisches Gepräge verliehen wird. Von dem anders gearteten Charakter des Helden hängt auch sein anders geartetes Schicksal ab. Wie die formalen Unterschiede beider Erzählungen zeigen, hat Blaumanis den Charakter seines Helden nicht deshalb modifiziert, weil es in Lettland keine Berge gibt, in denen ein Mensch verunglücken kann, sondern um mit seinem dramatischen Helden auch seinem Werke ein starkes dramatisches Element zuzuführen.

Blaumanis besitzt nicht die gemächliche Ruhe eines Epikers, der sich oft in das Nebensächliche verliert, viel Aufmerksamkeit der Schilderung der Umwelt widmet und wenig auf das rasche Vorwärtsdrängen der Handlung achtet. Die dramatischen Eigenschaften äussern sich bei Blaumanis auch in einer straff durchgeführten Handlung, die reich an spannenden Elementen ist und in der mehrere Spannungsmomente zum Ausdruck gelangen. Auch die Komposition der Erzählung erinnert sowohl im Ganzen wie auch in der bühnenartigen Aneinanderreihung der einzelnen Szenen an einen echt dramatischen Aufbau. So können wir z.B. in den drei Szenen, die die Entwicklung des tragischen Schicksals des Helden darstellen, einige wichtige Momente der Dramenkomposition erblicken. Die Szene im Gemeindegerecht bildet das erregende Moment, die Szene,

in der Johannes das eine Auge verliert, enthält die Steigerung und nimmt schon einiges vom tragischen Ausgang vorweg, das echte tragische Moment, die Katastrophe und die Entspannung entladen sich in der letzten Szene des Zusammentreffens von Johannes und dem Gemeinderichter. Das Dramatische in der Behandlung des Stoffes äussert sich auch darin, dass Blaumanis in seiner Erzählung einzelne Teile in dramatische Szenen auflöst, in denen er der Wechselrede, einem dramatischen Dialog, einen wichtigen Platz einräumt. Auch in der Zeichnung der Charaktere erscheint Blaumanis als ein Dramatiker. Um seine Menschen in ihrer Leidenschaftlichkeit darzustellen, zeigt er sie hauptsächlich in Handlung, in Bewegung.

Rosegger dagegen bildet zu den hier gemachten Feststellungen einen starken Gegensatz, da bei ihm das Dramatische ziemlich unentwickelt ist. Die Handlung seiner Erzählung zeigt kein beschleunigtes Tempo, eher tritt hier der entgegengesetzte Zug zutage. Durch die Abweichung von der straff gespannten Linie der Handlung, durch die unverhältnismässige Ausdehnung des Nebensächlichen (z.B. der Vorgeschichte) wird die Entstehung eines dramatischen Handlungsverlaufs verhindert. Die Darbietungsmittel der epischen Kunst Roseggers, der epische Bericht und der epische Dialog, bringen nicht immer neue Tatsachen und Ereignisse, sondern wiederholen solche, die dem Leser schon bekannt sind, da der Schriftsteller früher schon davon berichtet oder das Berichtete in einer früheren Szene schon dargestellt hat. Ebenso fehlt es der Handlung bei Rosegger an spannenden, dramatisch zugespitzten Momenten, an einer dramatischen Komposition.

Als Folgerung aus dem gewonnenen Vergleich geht hervor, dass Blaumanis nur thematisch einige Anregungen von Roseggers Erzählung *Gidel, der Verschenkte* erhalten, diesen aber eine so eigenartige, inhaltliche und formale Bearbeitung gegeben hat, dass ihm das fremde Werk nur den Rohstoff zu seiner Erzählung liefert. Besonders ist seine dichterische Gestaltungskraft so ursprünglich, dass man in dieser Hinsicht keine Einflüsse Roseggers feststellen kann.

Jauni darbi latviešu filoloģijā

- Haralds Biezais, Die Gottesgestalt der lettischen Volksreligion. Uppsala 1961. [Historia religionum. 1.] 267,(1) lpp.
- Evangelien und Episteln. Ins Lettische übersetzt von Georg Elger. Nebst einem Register seiner geistlichen Lieder aus der Zeit um 1640. Bd. 1. Texte. Herausgegeben von Kārlis Draviņš. Lund 1961. [Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet. Text- och materialutgåvor. 1.] XXII, 152 lpp.
- A[lise] Laua, Mūdienu latviešu literārās valodas fonētikas jautājumi. Rīgā 1961. 107,(5) lpp.
- Arturs Ozols, Latviešu tautasdziesmu valoda. Rīgā 1961. 434,(2) lpp.
- Latviešu tautas teikas. Izlase. Sastādījusi A[lma] Ancelāne. Rīgā 1961. 437,(3) lpp., 1 karte.
- Daina Zemzare, Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam). Rīgā 1961. 559, (1) lpp.
- Årsbok 1957/1958 utgiven av seminarierna för slaviska språk, jämförande språkforskning och finsk-ugriska språk vid Lunds Universitet samt östasiatiska språk vid Göteborgs Universitet. Lund 1961. [Rotatora teknikā, iespiests vāks.] Saturā (starp citu):
- B[enjamiņš] Jēgers, Über das gegenseitige Verhältnis von lit. *kėpti*, lett. *cept* 'backen, braten' und lit. *kėpti*, lett. *ķept* 'kleben' (110—126);
- Kārlis Draviņš, Eine Anmerkung über den lettischen Fluchausdruck *elle un Indija!* 'Hölle und Indien!' (127—131);
- Miķelis Ģīga, Kāzas Rucavā (132—154). [Raksta ievads zviedru un vācu valodā (132—135).]

CEĻI X
Saturs - Inhalt

Priekšvārdi	3
Vorwort	
Lietātie saīsinājumi	4
Abkürzungen	
Velta Rūķe, Turpmākie uzdevumi latviešu valodas pētīšanā Weitere Aufgaben auf dem Gebiet der lettischen Sprachforschung	5
Reinis Laiviņš †, Ķēču izloksnes materiāli	16
Material aus der Mundart von Ķēči (Lettland)	
Velta Zante, Sintakses materiāli no Vecauces izloksnes . .	17
Syntaktisches Material aus der Mundart von Vecauce (Lettland)	
Kārlis Draviņš, J. Manceļa <i>10 sarunu</i> faksimilizdevums . .	19
Faksimilausgabe von G. Manzels <i>10 Gespräche</i>	
Alfrēds Gāters, Noteiktā un nenoteiktā adjektīva lietāšana latviešu tautasdziesmās	20
Der Gebrauch des bestimmten und des unbestimmten Adjektivs in den lettischen Dainas	
Velta Rūķe, Piezīme par tautasdziesmu sintaksi	26
Eine Anmerkung über die Syntax der lettischen Volkslieder	
B. Jēgers, Vecākais latviešu tautasdziesmas tulkojums čehu valodā	27
Die älteste čechische Übersetzung eines lettischen Volksliedes	
Andrejs Johansons, Kristofs Harders un latviešu tautas ti- cējumi	35
Christoph Harder und der lettische Volksglauben	
Kārlis Draviņš, Kristofora Fīrekera manuskripts par lat- viešu skaņu izrunu	42
Christophor Füreckers Manuskript über die Aussprache der lettischen Laute	
Vēra Damberga, J. Raiņa vēstule Valdemāram Dambergam 1913. g. 8. I.	48
Ein Brief Rainis' an Valdemārs Dambergs vom 8. I. 1913	
Kārlis Plukšs †, <i>Das Unkraut</i> von R. Blaumanis und P. Roseggers <i>Gidel, der Verschenkte</i>	51
Jauņi darbi latviešu filoloģijā	55
Neue Werke auf dem Gebiet der lettischen Philologie	

Apgāda pārstāvji: Zviedrijā — K. Draviņš (Lund, Kävlingevägen 3a);
A.S.V. — Al. Kalniņš (Chicago, Ill., 1635 N. Orchard St.).

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0303029930

51

CEĻI X
Satura - Inhalt

Priekšvārds	3
Vorwort	
Lietātie saīsinājumi	4
Abkürzungen	
Velta Rūķe, Turpmākie uzdevumi latviešu valodas pētīšanā	5
Weitere Aufgaben auf dem Gebiet der lettischen Sprachforschung	
Reinis Laiviņš †, Ķēču izloksnes materiāli	16
Material aus der Mundart von Ķēči (Letland)	
Velta Zante, Sintakses materiāli no Vecauces izloksnes	17
Syntaktisches Material aus der Mundart von Vecauce (Letland)	
Kārlis Draviņš, J. Manceļa 10 sarunu faksimilizdevums	19
Faksimilausgabe von G. Manzels 10 Gespräche	
Alfrēds Gāters, Noteiktā un nenoteiktā adjektīva lietāšana latviešu tautasdziesmās	20
Der Gebrauch des bestimmten und des unbestimmten Adjektivs in den lettischen Dainas	
Velta Rūķe, Piezīme par tautasdziesmu sintaksi	26
Eine Anmerkung über die Syntax der lettischen Volkslieder	
B. Jēgers, Vecākais latviešu tautasdziesmas tulkojums čehu valodā	27
Die älteste tschechische Übersetzung eines lettischen Volksliedes	
Andrejs Johansons, Kristofs Harders un latviešu tautas ticējumi	35
Christoph Harder und der lettische Volksglauben	
Kārlis Draviņš, Kristofora Fīrekeras manuskripts par latviešu skaņu izrunu	42
Christophor Fürecker's Manuskript über die Aussprache der lettischen Laute	
Vēra Damberga, J. Raiņa vēstule Valdemāram Dambergam 1913. g. 8. I.	48
Ein Brief Rainis' an Valdemārs Dambergs vom 8. I. 1913	
Kārlis Plukšs †, <i>Das Unkraut</i> von R. Blaumanis und P. Roseggers <i>Gidel, der Verschenkte</i>	51
Jauni darbi latviešu filoloģijā	55
Neue Werke auf dem Gebiet der lettischen Philologie	

Apgāda pārstāvji: Zviedrijā — K. Draviņš (Lund, Kävlingevägen 3a); A.S.V. — Al. Kalniņš (Chicago, Ill., 1635 N. Orchard St.).